

Epistola sancti ieronimi presbyteri ad choro-
manū et eliodorū epōs de libris salomonis.

Songat epistola quos iungit sacerdotium:
immo carta nō diuidat: quos xpī nectit
amor. Cōmentarios ī osee. amos. i. i. acha-
riā. malachiā quoq; poscitis. Scripsisse:
si licuisset pre valitudine. Mittitis solacia
sumptuum: notarios nostros et liberarios
sustentatis: ut uobis potissimum nostrum
desudet ingenium. Et ecce ex latere frequē
turba diuersa poscentium: quasi aut equū
sit me vobis. esurentibus alijs laborare:
aut in ratione dati et accepti. cuiq; preter
vos obnoxius sim. Itaque longa egrotā
cōnefractus. ne penitus hoc anno reticerē.
et apud uos mutus essem. tridui opus no-
mini vestro cōsecraui: interpretacionē uide-
licet trium salomonis voluminū. masloth
quod hebrei parabolas. vulgata edicio
prouerbia vocat: coeleth. quem grece ec-
clesiasten. latine cōcionatore possumus di-
cere: sirasirū. quod in lingua nostram ver-
titur canticus canticorum. fertur et panare-
tos. ihesu filij sirath liber: et alius pseudo-
graphus: qui sapientia salomonis inscribi-
tur. Quorum priorem hebraicus reperi. non
ecclesiasticū ut apud latinos: sed parabo-
las prenotatū. Cui iuncti erant ecclastes.
et canticū canticorum: ut similitudinē salo-
monis. non solū numero librorum: sed etia
materiarum genere coequaret. Secundus
apud hebreos nusquā est: quia et ipse stilus
greca eloquentia redoleret: et nonnulli sep-
tuaginta interpretum magis edicio pla-
cet: habet etiam a nobis olim emendatā.
Neq; enim noua sic eudimus: ut vetera
destruam: Et tamen cum diligentissime
legerit. sciat magis nostra scripta intelli-
gi: que nō in terciū uas transfusa coacuerint:
sed statim de prelo purissime emendata
teste. suum saporem seruauerint.

Explicit epistola. Incipit liber puerbiorum.

Parabole salomonis
filij dauid regis israhel:
ad sciendā sapi-
entia et disciplina:
ad intelligēda uerba
prudentie et suscipi-
endam erudicionem
doctrinae iusticia et
iudicia et equitate: ut de pueris astucia
et adolescenti scientia et intellectus. Audi-
ens sapiens sapientior erit: et intelligens
gubernacula possidebit. An aduertet pa-
bolam et interpretaciones: Verba sapientum et
enigmata eorum. Timor domini principium sa-
pientie. Sapientiam atq; doctrinā stulti
despiciunt. Audi fili mi disciplinā patris tui
et ne dimittas leges matris tue: ut adda-
tur gratia capiti tuo: et torques collo tuo.
Fili mi si te lactauerint peccatores: ne ac-
quiescas eis. Si dixerint veni nobiscū inhi-
diemur sanguini. abscondam? tendiclas
contra insontē frustra de glaciā: cū hie
inferni uiuentes et integrū. quasi descen-
dentē in lacū: omnes preciosam sibi reperire
implebim? domos nostras spolijs. Fortes
mitte nobiscū. marsupium sit unū omnium
nostrum. fili mi ne ambules cū eis. Prohibe
pedes tuos a semitis eorum. Pedes enī illorum
ad malum currunt: et festinant ut effundant
sanguinem. frustra autem iacitur rete ante
oculos pennatorum. Ipsi q; contra sanguinem
suum insidiant: et molunt fraudes contra
animas suas. Sic semite omnes auaritia
possidentium rapiunt. Sapientia foris predicat:
in plateis dat uocē suā. In capite turbarum
clamat: in foribus portarum urbis perfert uer-
ba sua dicēs. Usque quo paruuli diligitis
infantia et stulti ea q; sibi sunt noxia cupiet:
et imprudētes odibunt scientia. Conuincimur
ad correptionē meā. Eni proferā vobis spi-
ritū meum: et ostendam uobis uerba mea.
Quia vocaui et remissis: extendi manum
meā et nō fuit q; aspiciet. Desperastis omne
cōsiliū meū: et increpaciones meas negle-
xistis. Ego q; in intēitu uro ridebo: et sibi
nabo cū uobis id quod timebatis aduenit
Cū ruerit repentina calamitas: et intēit?

WERTVOLLE BÜCHER

FUST-SCHÖFFER-BIBEL VON 1462

25. November 2019

sicut dolor in vtero habentis: et non effugiet. Vos autem fratres non estis in tenebris: ut vos dies ille tanquam fur comprehendat. Omnes enim vos filii lucis estis: filii diei. Non estis noctis neque tenebrarum. igitur non dormiamus sicut ceteri: sed vigilemus et sobrii simus. Qui enim dormiunt nocte dormiunt: et qui ebrii sunt nocte ebrii sunt. Nos autem qui vigilamus et sobrii simus: induit lorica fidei et caritatis et galea spei salutis: quam non posuit nos deus in ira sed in acquisitionem salutis per dominum nostrum Iesum Christum qui mortuus est pro nobis: ut hinc vigilemus hinc dormiamus: simul cum illo vivamus. Propter quod consolamini invicem et edificate alterutrum: sicut et facitis. Rogamus autem vos fratres ut noveritis eos qui laborant inter vos: et placent vobis in domino: et movent vos: ut habeatis illos abundantius in caritate propter opus illorum: et pacem habete cum eis. Rogamus autem vos fratres: corripite iniquos: consolamini pusillanimes: suscipite infirmos: patientes estote ad omnes. Videte ne quis malum pro malo alicui reddat: sed semper quod bonum est sectamini in invicem in omnes. Semper gaudete: sine intermissione orate: in omnibus gratias agite. Hec est enim voluntas dei in Christo Iesu: in omnibus vobis. Spiritui nolite extinguere: prophetias nolite spernere. Omnia autem probate: quod bonum est tenete: ab omni specie mala abstinete vos. Ipse autem deus pacis sanctificet vos per omnia: ut integer spiritus vester et anima et corpus sine querela in adueto domini nostri Iesu Christi fuerit. Fidelis est qui vocavit vos: qui etiam faciet. fratres: orate pro nobis. Salutate fratres omnes in osculo sancto. Adiuvo vos per dominum: ut legatur epistola hec omnibus sanctis fratribus. Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum amen.

Explicit epistola prima ad thessalonicenses. Incipit argumentum in secundam epistolam thessalonicenses.
Ad thessalonicenses secundam scribit epistola apostolus: et notum facit eis de temporibus novissimis et de adversarii deiectione. Scribit hanc epistolam ab athenis per titum dyaconem et Onesimum acolitum. **Expl. argumentum.**

Incipit epistola secunda ad thessalonicenses.

Aulus et Silvanus et Timotheus: ecclesie thessalonicensi in deo patri nostro domino Iesu Christo gratia vobis et pax a deo patre nostro. Ad domino Iesu Christo.

Gratias agere debemus semper deo pro vobis fratres: ita ut dignum est: quoniam supercrescit fides vestra et abundat caritas unuscuiusque vestrum in invicem: ita ut nos ipsi in vobis gloriemur in ecclesiis dei per patientiam vestram et fidem in omnibus persecutionibus vestris et tribulationibus quas sustinentis in exemplum iusti iudicii dei: ut digni habeamini in regno dei pro quo et patimini. Si tamen iustus est apud deum retribuere retributionem bonis qui vos tribulant: et vobis qui tribulamini requiem nobiscum in revelatione domini Iesu de celo cum angelis virtutibus eius in flama ignis dantis vindictam bonis qui non noverunt deum: qui non obediunt euangelio domini nostri Iesu Christi. Qui penas dabunt in eternum a facie domini et a gloria virtutis eius: cum venerit glorificari in sanctis suis et ammirabilis fieri in omnibus qui crediderunt: quod creditum est testimonium nostrum super vos in die illo. In quo etiam oramus semper pro vobis ut dignetur vos vocacione sua deus: et impleat omnem voluntatem bonitatis sue opus fidei in virtute: ut clarificet nomen domini nostri Iesu Christi in vobis: et vos in illo: secundum gratiam dei nostri et domini Iesu Christi.

Rogamus autem vos fratres per adventum domini nostri Iesu Christi et nostre coeque gloriam in ipsum: ut non cito moveamini a viro sensu neque terreamini neque per spiritum neque per sermonem neque per epistolam tanquam per nos imulam: quasi imiter dies domini. Ne quis vos seducat villo modo. Quoniam mihi venit discissio primi: et revelatus fuerit homo peccator filius perditionis: qui aduersatur et tollitur super omne quod dicit deus aut quod colligitur: ita ut in templo dei sedeat ostendens se tanquam sit deus. Non retinetis quod cum adhuc essem apud vos hec dicebam vobis. Et nunc quid dicam scitis: ut reuelatur in suo tempore. Nam misterium operatur iniquitatis: tantum ut qui

tenet nunc: teneat: donec de medio fiat. Et tunc reuelabitur ille iniquus quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui: et destruet illustracione aduentus sui: cuius est aduentus secundum operacionem sathane in omni virtute et signis et prodigiis mendacibus in omni seductione iniquitatis hominis qui perit: eo quod caritate veritatis non receperit ut salui fieret. Ideo mittet illis deus operationem erroris: ut credant mendacem: ut iudicent omnes qui non crediderunt veritati: si consenserunt iniquitati. Nos autem debemus gratias agere deo semper pro vobis fratres dilecti a deo: quod elegerit nos deus primicias in salutem in sanctificatione spiritus et in fide veritatis: in qua et vocavit vos per euangelium nostrum in acquisitione glorie domini nostri Iesu Christi. Itaque fratres stete: et tenete traditiones quas didicistis: sive per sermonem sive per epistolam nostram. Ipse autem dominus noster Iesus Christus et deus et pater noster qui dilexit nos: et dedit consolationem eternam spem bonam in gratia exhortetur corda vestra: et confirmet in omni opere. **C**etero et sermone bono. **F**ratres orate pro nobis: ut sermo dei currat et clarificet: sicut et apud vos: et ut liberemur ab importunis et malis hominibus. Non enim omnium est fides: fidelis autem dominus est qui confirmabit vos: et custodiet a malo. Confidimus autem de vobis fratres in domino: quoniam que precipimus et facitis: et faciens. Dominus autem dirigat corda vestra in caritate dei: et patientia Christi. Denunciamus autem vobis fratres in nomine domini nostri Iesu Christi: ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante in ordinatione: et non secundum traditionem quam acceperunt a nobis. Ipsi enim sciatis quemadmodum oportet imitari nos: quoniam non iniqui sumus: inter vos neque gratias panem manducamus ab aliquo: sed in labore et in fatigacione nocte et die operamini: neque vestrum gravaremur. Non quasi non habuerimus potestatem: sed ut nosmetipsos formam daremus vobis ad imitandum nos. Nam et cum essemus apud vos hoc denunciamus vobis: quoniam si quis non vult operari: nec manducet. Audiuimus enim inter vos quosdam ambulantes iniquitate nichil operari:

sed curiose agentes. Quia autem qui eiusmodi sunt denunciamus et obsecramus in domino Iesu Christo: ut cum silentio operantes sui panem manducent. Vos autem fratres nolite deficere benefaciens. Quod si quis non obedit verbo nostro per epistolam hanc notate: et non omitemini cum illo ut confundatur. Et nolite quasi inimicum existimare: sed corripite ut fratres. Ipse autem deus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus cum omnibus vobis. Salutatio mea manum pauli: quod est signum in omni epistola. Ita scribo. Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis amen.

Explicit epistola secunda ad thessalonicenses. Incipit argumentum in epistolam ad timotheum primum.

Timotheum instruit et docet de ordinatione episcopatus et dyaconij: et omnis ecclesiasticae discipline: scribens ei a laodicea per titum dyaconem.

Expl. argumentum. Incipit epistola ad timotheum secundam.

Aulus apostolus Iesu Christi secundum imperium dei salutacionis nostrae: Iesu Christi filii nostri: timotheo dilecto filio in fide: gratia misericordia et pax a deo patre et Christo Iesu domino nostro. Sic rogaui te ut remeares ephesum cum irem in macedoniam ut denunciares quibusdam ne aliter docerent: neque intenderent fabulis et genealogiis interminatis: quae questiones prestant magis quam edificationem dei que est in fide. Fides autem preceptum est caritas: de corde puro et conscientia bona: et fide non ficta. A quibus quidam aberrantes: cum sint in vaniloquio: volentes esse doctores non intelligentes neque quod loquuntur: neque de quibus affirmant. Scimus autem quod bona est lex si quis ea legitime utatur: sciens hoc quod lex iusto non est polita sed iniustus et non subditiis: impijs et peccatoribus: sceleratis et contaminatis patricidis et matricidis homicidis fornicarijs masculorum concubitoribus: plagiarijs: mendacibus et pueris: et si quid aliud sane doctrine aduersatur: que est secundum euangelium glorie beati dei: quod creditum est michi. Gratias ago ei qui me confortauit in Christo Iesu domino nostro: quod

auctoritate secutus sum: h de hebreo tñsse
rens maxime septuaginta interpretū con-
suetudini me coaptavi: in hīs duntaxat
que non multū ab hebraicis discrepabant.
Interduz aquile quoq; et symachi et theoz
doctōis recordatus sum: vt nec nouitate
nimia lectoris studium deterrere; nec rur-
sum contra conscientiam meam fonte veri-
tatis omisso: opinionū riuulos olectarer.

Explicit plogus. Incipit liber ecclesiastes.

Dicta ecclesiastes filij da-
uid regis iherlm. Vanitas
vanitatum dixit ec-
clesiastes: vanitas vani-
tatum et omnia vanitas.
Quid habet ampli-
us homo de vniuerso la-
bore suo quo laborat sub sole? Generatio
perit et generatio aduenit: terra aut in et-
ernū stat. Orietur sol et occidit: et ad locū suū
reuerit: ibiq; renascens girat p meridiez:
et flectit ad aquilonē. Trans vniuersa
in circuitu pgit spūs: et in circulos suos re-
uertit. Omnia flumina intrant in mare: et
mare non reducat. Ad locum vnde exeūt
flumina reuertunt: vt iterz fluat. Cuncte
res difficiles: nō potest eas homo explica-
re symone. Nō saturat oculus visu: nec au-
ris auditu implet. Quid est qd fuit? Ipsum
qd futurū est. Quid est qd factum ē? Ipsum
qd faciendū est. Nichil sub sole nouū: nec
valet quisq; dicere: ecce hoc recens ē. Jā
enim pcessit in seculis: q fuerunt ante nos.
Nō ē priorū memoria: sed nec eoz quid
q postea futura sunt erit recordatio apud
eos q futuri sunt in nouissimo. Ego eccle-
stes fui rex israel in iherlm: et pposui in aīo
meo q̄rere et inuestigare sapiēter de omib;
que fiūt sub sole. Et dāc occupacōz pessimā
dedit deus filiis hominū: vt occuparent in
ea. Vidi que sunt cuncta sub sole: et ecce
vniūsa vanitas et afflictio spiritus. Perūsi
difficile corrigunt: et stultozū infinitus est
numerus. Locutus sū in corde meo dicens.
Ecce magnus effectus sū et pcessi oēs sapi-
entia q fuerūt ante me in iherlm: et mēs mea
otēplata est multa sapiēter et didici: dedi
q; cor meū vt scirez prudētiā atq; doctrinā:

erroresq; et stulticiam. Et agnouī q in hīs
quoq; esset labor et afflictio spiritus: eo q in
multa sapientia multa sit indignatio: et q
addit scientiam addit et laborem. **II**

Tixi ergo in corde meo. Vadā et af-
fluam deliciis: et fruor bonis. Et vidi
q hoc qd est vanitas. Nilū reputavi erroē:
et gaudio dixi. Quid frustra decipis? Cogi-
taui in corde meo. abstrahē a vīno carnem
meam: vt animū meum tñfferē ad sapiāz
deuitarem q; stulticiā: donec viderem quid
esset vtile filiis hoīm: quo facto opus ē sub
sole numero diez vite sue. Magnificauī o-
pera mea. Edificauī michi domos et planta-
ui vineas: feci ortos et pomeria et oleui ea cū-
cti generi arboribus: et extruxi in piscinas
aquaz ut irrigarē filiaz lignoz germinā-
tiū. Possedi suos et ancillas: multaq; fami-
liam habui: armenta q; et magnos ouium
greges: ultra omēs qui fuerunt ante me in
iherlm. Coaceruaui michi argentū et aurū:
et substantias regū et pūitiaz. Feci michi
cantores et cantatrices et delicias filioz ho-
minū: sciphos et vrceolos in ministerio ad
vina fundenda: et supgressus sum opibus
omēs qui ante me fuerūt in iherusalē. Sa-
piētiā quoq; pseuerauit mecū: et omnia que
desiderauerūt oculi mei nō negavi eis: nec
phibui cor meū quā omni voluptate frue-
ret: et oblectaret se in hīs que pparaueraz.
Et hāc ratus sum ptem meā: si vterer labo-
re meo. Cūq; me ouertissem ad vniuersa
opa que fecerant manus mee: et ad labores
in quib; frustra sudauerā: vidi in omnibus
vanitatē et afflictōem animi: et nichil pma-
nere sub sole. Transiui ad otēplandaz sapi-
entiam: erroresq; et stulticiā. Quid ē in quā
homo: vt sequi possit regē factozes suū?
Et vidi q tantū pcederet sapiētiā stulticiā:
quantum differt lux a tenebris. Sapiētiis
oculi in capite eius: stultus in tenebris am-
bulat. Et didici q vnus vtriusq; esset interi-
tus: et dixi in corde meo. Si vnus et stultus et
meus occasus erit: quid michi pdest q ma-
iore sapiētiē dedi operam? Locutusq; cum
mente mea: animaduerti q hoc qd est vani-
tas. Nō enimerit memoria sapiētiis filiter
vt stultū in ppetuū: et futura tēpora obliuioē

Die Fust-Schöffer-Bibel von 1462

Das in diesem Katalog vorgestellte Pergamentexemplar
der 48-zeiligen Bibel wird im Rahmen unserer diesjährigen
Herbstauktion am 25. November 2019 in Hamburg versteigert.
Es kommt unter der Katalognummer 11 in der Abendauktion
ab 17 Uhr zum Ausruf, der Schätzpreis liegt bei 1.000.000 Euro.

Die Versteigerungsbedingungen sowie alle weiteren Details
und Informationen zu dieser Auktion entnehmen Sie bitte
dem Katalog der Abendauktion.

Epistola sancti ieronimi presbiteri ad theodosium et eliodorum episcopos de libris salomonis.

Singulat epistolam quos iungit sacerdotum: immo carta non dividat: quos christi necit amor. Commentarios in osee. amos. ieremiam. malachiam quoque poscitis. Scripsisse: si licuisset pre utilitudine. Mittitis solacia sumptibus: notarios nostros et librarios sustentatis: ut vobis potissimum nostrum defudet ingenium. Et ecce ex latere frequenter turba diversa poscentium: quasi aut equum sit me vobis. esurientibus alijs laborare: aut in ratione dati et accepti. cuius preter vos obnoxius sum. Itaque longa egrotacione fractus. ne penitus hoc anno reticere. et apud vos mutus essem. tridui opus nominis vestro consecravi: interpretacione nide licet trium salomonis voluminum: malloth quod hebrei parabolas. vulgata edicio proverbia vocat: coeleth. quem grece ecclesiasten. latine concionatore possumus dicere: sirasirum. quod in lingua nostram vertitur canticus canticorum. fertur et panaretos. iherusalem filij sirach liber: et alius pseudo-graphus: qui sapientia salomonis inscribitur. Quorum priorem hebraicum reperi. non ecclesiasticum ut apud latinos: sed parabolas prenotatum. Cui iuncti erant ecclesiastes. et canticum canticorum: ut similitudine salomonis. non solum numero librorum: sed etiam materiae genere coequaret. Secundus apud hebreos nusquam est: quod et ipse stilus grecam eloquentiam redoleret: et nonnulli scriptorum veterum. hunc esse iudei filionis affirmant. Sicut ergo iudith et thobie et machabeorum libros. legit quidem eos ecclesia. sed inter canonicas scripturas non recipit: sic et hec duo volumina legat ad edificacionem plebis: non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmanda. Si cui sane septuaginta interpretum magis edicio placeat: habet eam a nobis olim emendatam. Neque enim nova sic edimus: ut vetera destruiamus: Et tamen cum diligentissime legerit. sciat magis nostra scripta intelligi: que non in tercium uas transfusa coacuerint: sed statim de prelo purissime emendata teste. suum saporem servaverint.

Explicit epistola. Incipit liber puerbiorum.

Parabole salomonis filij david regis israel: ad sciendam sapientiam et disciplinam: ad intelligenda verba prudentie et suscipiendam erudicionem doctrine iusticie et iudicij et equitate. Ut de pueris astucia et adolescenti scientia et intellectus. Audiens sapiens sapientior erit: et intelligens gubernacula possidebit. Anaduertet parabolam et interpretacionem: Verba sapientum et enigmata eorum. Timor domini principium sapientie. Sapientiam atque doctrinam stulti despiciunt. Audi fili mi disciplinam patris tui et ne dimittas legem matris tue: ut addatur gratia capiti tuo: et torques collo tuo. Fili mi si te lactaverint peccatores: ne acquiescas eis. Si dixerint veni nobiscum inhiemum sanguinem. abscondam? tendiclas contra insontem frustra de glaciem? cum sis infernus viuentem et integrum. quasi descendentem in lacum: omnes preciosam substantiam reperire? implebim? domos nostras spolijs. forte mitte nobiscum. marsupium sit vnum omnium nostrum: filij mi ne ambules cum eis. Prohibe pedes tuos a semitis eorum. Pedes enim illorum ad malum currunt: et festinant ut effundant sanguinem. frustra autem iacitur rete ante oculos pennatorum. Ipsi quod contra sanguinem suum insidiant: et molunt fraudes contra animas suas. Sic semite omnes auaricias possidentium rapiunt. Sapientia foris predicat: in plateis dat vocem suam. In capite turba clamitat: in foribus portarum urbis perferunt verba sua dicentes. Usquequo paruuli diligitis infantiam et stultitiam ea que sibi sunt noxia cupiunt: et imprudenter odibunt scientiam. Conueni ad correptionem meam. En proferam vobis spiritum meum: et ostendam vobis verba mea. Quia vocavi et remissistis: extendi manum meam et non fuit qui aspiceret. Despexistis omne consilium meum: et increpaciones meas neglexistis. Ego quod in intuitu vestro ridebo: et subianabo cum vobis id quod timebatis aduenit. Currerunt repentina calamitas: et intuit?

Das Meisterwerk

von Johann Fust und Peter Schöffer, den direkten Nachfolgern Gutenbergs

Die berühmte 48-zeilige Bibel

aus Gutenbergs Druckwerkstatt, der ersten Druckerpresse in der Geschichte des Buchdrucks

Das schönste Werk

aus den ersten beiden Jahrzehnten des Buchdrucks, sieben Jahre nach der Gutenbergbibel erschienen

Die erste gedruckte Bibel

mit Angabe des Druckers und des Druckdatums

Das erste Buch

mit einer Druckermarke, dem Allianzsignet von Fust & Schöffer, heute das Urbild eines Verlegerzeichens

Der erste Bibeldruck

in einer hervorragenden Gotico-Antiqua, einer kleinen und gut lesbaren Type, die mit diesem Werk zur vorherrschenden Letter der Inkunabeldrucker wurde

Mit Gold und Farben

im italienischen Stil prachtvoll illuminiert

Vollständiges Exemplar auf Pergament,

von großer Seltenheit

Nur 3 Exemplare in privater Hand

von 20 vollständigen Pergamentexemplaren weltweit

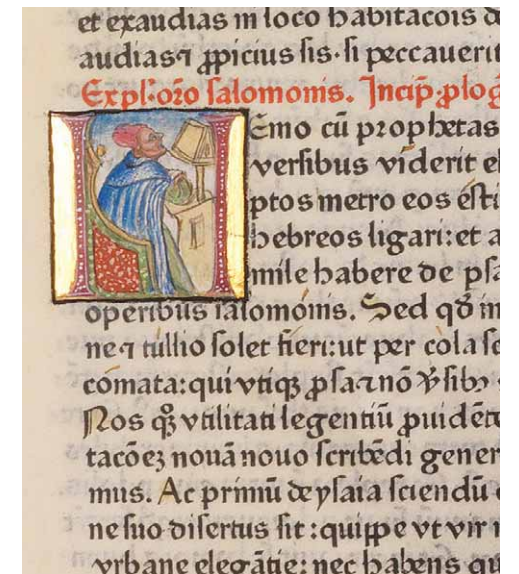

Die Krone aller gedruckten Bibeln

Die 1462 von Johann Fust und Peter Schöffer gedruckte Bibel gehört zu den nobelsten Frühdrucken und galt bei Sammlern und Bibliophilen stets als der schönste Bibeldruck. Sie wurde bis ins 19. Jahrhundert hinein auf Augenhöhe mit der Gutenbergbibel gesehen, oft sogar noch höher bewertet. Als „die Krone aller gedruckten Bibeln“ wurde sie 1855 von Carl Anton Schaab in seiner Geschichte der Buchdruckerkunst gepriesen. Entsprechend lagen die Preise im Handel teils höher als die der Gutenbergbibel, und Bibliophile aller Zeiten zählten die Fust-Schöffer-Bibel zu ihren kostbarsten Stücken.

Druck und Typographie

Die von Johann Fust und Peter Schöffer 1462 gedruckte Bibel – auch die B-48 genannt, nach der Anzahl der Zeilen auf jeder Seite – ist die vierte gedruckte Bibelausgabe überhaupt. Ihr vorangegangen waren die 42-zeilige Gutenbergbibel (1455), die 36-zeilige Bibel von Pfister in Bamberg (1459–60) und die 49-zeilige Bibel von Mentelin in Straßburg (um 1460). Gutenberg druckte seine Bibel in einer ausgesucht schönen Textura, einer an gotischen Vorbildern orientierten gitterartigen und abkürzungsreichen Schrift, die in ihrer Vollendung einen eigenen ästhetischen Reiz besitzt, doch um die Mitte des 15. Jahrhunderts bereits als altmodisch und sperrig empfunden wurde. Das gleiche gilt für den zweiten Bibeldruck von Pfister. Der dritte Bibeldruck von Mentelin erschien in einer plumpen und wenig attraktiven Type, die man als Brotschrift bezeichnet. Die Fust-Schöffer-Bibel von 1462 dagegen wurde erstmals in einer gut lesbaren, von Schöffer entworfenen Gotico-Antiqua gedruckt, einer noch gotischen, doch halbwegs schon humanistischen Type. Dieser seinerzeit moderne Schriftentwurf gilt allgemein als Schöffers Meisterwerk, als eine gelungene Vorstufe zur in Italien wenig später entwickelten und noch heute maßgeblichen Antiqua. Unter allen Typen des frühen Buchdrucks ist Schöffers kunstvolle *Fere humanistica* (lat. „fast humanistisch“) die bis heute lesbarste Type dieser Zwischenform, und das mag ein wesentlicher Grund für den internationalen Erfolg der 48-zeiligen Bibelausgabe gewesen sein. Schöffers neuartiges Schrift-Design war von epochaler Bedeutung und prägte die Druckschrift aller nachfolgenden deutschen Buchdrucker. Aber nicht nur hinsichtlich Typographie ragt seine Bibel-

ausgabe weit über die anderen hinaus, auch Layout und Gestaltung sind intelligent und durchdacht.

Zugleich ist Schöffers Bibel von 1462 die erste gedruckte Bibel mit Angabe des Druckers und des Druckdatums, und weiterhin das erste Buch überhaupt, das mit einer Druckermarke versehen wurde. Das aus zwei Schilden bestehende Allianzsignet der beiden Geschäftspartner Johann Fust und Peter Schöffer ist damit das älteste europäische Druckersignet.

Gutenberg, Fust und Schöffer

Johannes Gutenberg (um 1400–1468) war nach Abschluß seines „Wercks der Bücher“ wegen unterlassener Zinszahlungen mit seinem Geldgeber, dem gleichaltrigen Mainzer Advokat Johann Fust, in einen Rechtsstreit geraten. Das Urteil fiel zugunsten des Investors aus und Gutenbergs Druckwerkstatt ging samt Inventar und einem Teil der Bibelaufgabe in den Besitz von Fust über. Gemeinsam mit Peter Schöffer (um 1425–1503), dem fähigsten und kreativsten Mitarbeiter in Gutenbergs Druckerei, führte Fust ab etwa 1455 das Unternehmen weiter. Während Schöffer mit erfindungsreicher Handwerkskunst den Buchdruck vorantrieb, kümmerte sich Fust um die Vermarktung und knüpfte Handelsbeziehungen ins Ausland, vor allem mit Frankreich und Italien. Und das offenbar erfolgreich, wie die europaweite Verteilung der Exemplare noch heute erkennen läßt. So zeigt die Illuminierung und Kalligraphie des vorliegenden Exemplars, daß es nach Norditalien verkauft worden war.

Fust starb 1466 während eines Pariser Aufenthaltes, wahrscheinlich an der Pest. Schöffer übernahm die Leitung des Unternehmens, das nach seiner Heirat mit Fusts Tochter Christina und dem Erbverzicht von Fusts Sohn Johannes vollständig in seinen Besitz überging. Bis zum Ende des Jahrhunderts hatte Schöffer den Handel mit eigenen und fremden Druckwerken über den gesamten deutschsprachigen Raum bis nach Lübeck, Breslau und Krakau ausgeweitet. Der Kalligraph, Typograph, Wiegendrucker, Buchgestalter und Verleger Peter Schöffer erwies sich zudem als ein genialer Kaufmann, als ein „gottbegnadeter Künstler und multifunktionaler Unternehmer, über dessen sämtlichen Werken der Segen des Gelingens lag“, wie einer seiner Biographen treffend bemerkte.

in celo. viā colubri sup petra: viam nauis
in medio mari: et viā viri in adolescentia.
Talis est. et viā mulieris adultere que cō-
edit: et tergēs os suū dicit. Nō sum opa-
ta malū. Per tria mouet terra: et q̄rtū qđ
non potest sustinere. Per seruum cum re-
gnauerit. per stultū cū saturat? fuit cibo:
et per odiosam mulierem cū in matrimōio
fuerit assumpta: et p ancillam cū fuerit he-
res dñe sue. Quatuor sūt minima terre: et
ipa sūt sapiētiora sapiētibz. Formice ip̄ls
infirmus: qui preparat in messe cibū sibi.
Lepusculus plebs inualida. qui collocat
in petra cubile suū. Regem locusta nō ha-
bet: et egredit̄ vniūsa p turmas. Stello
manibz nititur: et morat̄ in edibz regis.
Tria sūt que bene gradiūtur: et quartum
qđ incedit feliciter. Leo fortissimus bestia-
rum: ad nullius pauebit occurū. Bullus
succinet? lubos suos et aries: nec est rex
q̄ relinquit ei: et qui stult? apparuerit. post-
q̄ eleuatus ē in sublime. Si enī intellexissz:
ori suo imposuisset manū. Qui autēz forti-
ter premit vbera ad eliciendum lac. exp-
mit butirū: et q̄ vehēnter emūgit. elicit san-
guine: et q̄ puocat iras pducit discordia.
U Erba lamuelis regis. Visio **XXXI**
q̄ erudiuit eū mī sua. Quid dilecti mei
quid dilecti vteri mei: quid dilecti voto-
rum meorū. Ne dederis mulieribz s̄stātiaz
tuas: et diuitias tuas ad delendos reges.
Noli regibus o lamuel. noli regibz dare
vinū: quia nullum secretū est ubi regnat
ebrietas. Ne forte bibāt. et obliuiscantur
iudicioz: et mutent causaz filioz paupe-
ris. Date licerā merentibz: et vinū hīs q̄
amaro sūt animo. Bibant et obliuiscant̄
egestatis sue: et doloris sui nō recordent̄
amplius. Aperi os tuū muto: et causis o-
mnū filioz qui p̄transunt. Aperi os tuū:
decerne quod iustum ē: et vindica inopē
et pauperē. Aleph. Mulierē fortem quis
inueniet? procul et de vltimis fmibz p̄ciū
eius. Beth. Confidit in ea cor viri sui: et
spolijs non indigebit. Gimel. Reddet ei
bonū et non malū: omnibz diebz vite sue.
Deleth. Quæsiuit lanam et linū: et operata
est cōsilio manūū suarū. He. facta est q̄

nauis institoris: delōge portans panē suū.
Van. De nocte surrexit: deditqz predam
domesticis suis: et cibaria acillis suis. **Y** ap
Considerauit agrū et emit eū: de fructu ma-
nuū suarū plātauit vineaz. Beth. Accinxit
fortitudine lumbos suos: et roborauit bra-
chiū suū. Theth. Bustauit et vidit quia bo-
na est negociatio eius: non exstinguetur in
nocte lucerna eius. Ioth. Manū suā misit
ad fortia: et digiti eius apprehenderūt fūfū.
Kaph. Manū suā aperuit inopi: et palmas
suas extendit ad pauperem. Lameth. Non
timebit domui sue a frigoribz nimis: omēs
enim domestici eius vestiti sunt duplicibz.
Mem. Stragulatā vestē fecit sibi: bisus et
purpura vestimentum eius. Nun. Nobilis
in portis vir eius: quādo sederit cū senato-
ribz terre. Samech. Simdonem fecit et vē-
didit: et cingulū tradidit chanaanē. Apn.
Fortitudo et decor indumentum eius: et ride-
bit in die nouissimo. Phe. Os suū apuit sa-
pientie: et lex clemētie in lingua ei. Sade.
Considerauit semitas domus sue: et panem
ociosa non comedit. Coph. Surrexerunt
filij eius et beatissimaz p̄dicauerūt: vir eius
et laudauit eā. Res. Multe filie cōgrega-
uerunt diuitias: tu supgressa es vniuersas.
Syn. fallax gratia et vana est pulcritudo:
mulier timens dñm ip̄a laudabitur. Thau.
Date ei de fructu manūū suarū: et laudet eā in
portis opa ei. **Incip. plogus in ecclesiasten.**
Emini me āte hoc ferme quī-
quennū. cum adhuc rome
essem et ecclesiasten sancte
blehille legerem vt eā ad cō-
temptum mūdi huius p̄no-
carem et omne qđ in mūdo cerneret puta-
ret esse pro nichilo. rogatum ab ea: vt in
morem omentarioli. obscura queqz differe-
re: vt absqz me posset intelligē q̄ legebat.
Itaqz qm̄ in p̄ocinctu nostri op̄is subita
morte s̄tracta est. et vbi non meruimus o-
paula etusto chiu talē vite nre h̄re d̄sorte:
tanto vulnere tūc p̄cussus obmutui: nūc
in bethleem positus. augustiore videlicet
ciuitate. et illius memorie et vob reddo qđ
debeo. Hoc breuiter amouens qđ nullius
auctoritate secutus sū: s̄ de hebreo trāsfere

in terra iessen. **H**abuit q̄ i comitatu curus
et equites. et facta est turba nō modica: ve-
nerūtq; ad aream adad. q̄ sita est trās ior-
danē: vbi celebrātes exequias plāctu ma-
gno atq; vehemē. impleuerūt septē dies.
Quod cū vidissent habitatores terre cha-
naan: dixerūt. Plāctus magnus est iste e-
giptijs. Et idcirco vocatū est nomē loci il-
lius. plāctus egipti. fecerūt ergo filij iacob
sicut p̄ceperat eis: et portātes eum in terras
chanaan. sepelierūt eum in spelūca duplici:
quā emerat abraham cum agro in possessi-
onem sepulcri: ab ephron etheo. oīa faciē
mambre. Reuerfusq; ē ioseph in egiptū cū
fratrib; suis et oīni comitatu: sepulto patre.
Quo mortuo: timētes frēs eius. et mutuo
colloquētē. ne forte memor sit iniurie quā
passus ē. et reddat nobis oīne malū quod
fecimus: mandauit ei. Pater tuus p̄cepit
nobis anteq̄ moreretur: vt hec tibi verbis
illi? dicerem? Obsecro vt obliuiscaris sce-
leris fratrum tuorū: et peccati atq; malicie
quā exercuerūt in te. Nos q̄ oramus: vt f-
uo dei patri tuo dimittas iniquitatē hanc.
Quib; auditis fleuit ioseph: venerūtq; ad
eum frēs sui. et p̄m adorantes in terrā dixe-
rūt. Serui tui sumus. Quib; ille respōdit
Nolite timere. Num dei possumus resistē
voluntatē? Vos cogitastis de me malū. s̄
deus verūt illud in bonū: vt exaltaret me
sicut in p̄ntiāz cernitis: et saluos facēt mul-
tos ip̄los. Nolite timere. Ego pascāz vos
et paruulos vestros. Cōsolatusq; ē eos. et
blande. et leniter ē locutus: et habitauit in
egypto cum oīni domo patris sui. Vixitq;
centumdecē ānis. et vidit effrān filios vsq;
ad terciā generacōē. filij q̄ machir filij
manasse. nati sūt in grembo ioseph. Quib;
trāsactis. locutus ē fratrib; suis. Post mor-
tem meā deus visitabit vos: et ascēdē vos
faciet de terra ista ad terrā quā iurauit a-
brahāz. ysaac. et iacob. Cūq; adiuuass; eos
atq; dixiss; deus visitabit vos. asportate os-
sā mea vobiscum de loco isto: mortuus est.
expletis centūdecē vite sue ānis: et dēnu-
aromanib; repositus ē in loculo in egipto.
**Explicit liber genēs. Incipit esēmos. quē
nos exodididimus. et v-**

Ec sūt nomina filiorū
israhel: q̄ ingressi sūt
in egiptū cum iacob.
Singuli cū domib;
suis introierūt. Ruben.
simeon. leui. iudas. y-
saachar. zabulon. et be-
niamin. dan. et neptalim: gad. et aser. Erant
igitur oīes anime eorū qui egressi sūt de
femore iacob. septuaginta. Ioseph autē in
egypto erat. Quo mortuo. et vniuersis frīb;
eius oīesq; cognacōne sua: filij israhel eue-
rūt. et quali germinātes multiplicati sūt. ac-
croborati nimis impleuerūt terrā. Surrexit
interea rex nouus sup egiptū: q̄ ignorabat
ioseph. Et ait ad ip̄m suū. Ecce ip̄s filiorū
israhel multus. et fortior nobis est. Venite
sapienter opprimamus eū. ne forte multipli-
cet: et ingruerit contra nos bellū. addant
inimicis nostris: expugnantq; nobis. egre-
diatur de terra. Preposuit itaq; eis m̄grōs
operū vt affligeret eos onerib;. Edificauē-
rūtq; vrbes tabnaculoz pharaon phiton
et ramesses. Quātōq; opprimebāt eos: tāto
magis multiplicabant. et crescebāt. Ode-
rātq; filios israhel egiptū. et affligebāt illud et
muidētes eis: atq; ad amāntudiez p̄duce-
bāt vitā eorū operib; duris luti et lateris. oī-
q; famulatu quo in t̄re operib; p̄mebātur.
Dixit autē rex egipti obstetricib; hebreorū:
quāz vna vocabat sēph oia. alreā phua:
p̄cipiens eis. Quando obstetricabitis he-
breas. et partus tempus aduenerit: si ma-
sculus fuerit interficite eū: si femina reseruate.
Timuerūt autē obstetrices deū: et nō fecerūt
iuxta p̄ceptū regis egipti: s̄ seruabāt ma-
res. Quib; accersitis ad se rex ait. Quid nā
est hoc quod facere voluistis: vt pueros
seruarens? Querēderunt. Nō sūt hebre-
e. sicut egiptie mulieres. Ip̄e enī obstetrican-
di habet scientiam: et priusq; veniamus ad
eas pariūt. Bene ergo fecit dñs obstetri-
bus: et creuit ip̄s: et fortiusq; est nimis. Et
quia timuerunt obstetrices deū: edificauit
eis domos. Precepit ergo pharao oīi po-
pulo suo dicens. Quicquid masculini sex?
nati fuerit in flumen proiice: quicquid
femini reseruate.

Illuminierung

Fust und Schöffner haben ihre 48-zeilige Bibel von vornherein mit Blick auf den internationalen Markt konzipiert. Vertraut mit den Gepflogenheiten des ausländischen Publikums, verließen die meisten Exemplare ohne alle Dekoration die Druckerei, damit die Käufer in Frankreich, Flandern und Italien nach dem lokal üblichen Stil ihr Exemplar illuminieren lassen konnten.

Die Illuminierung und Kalligraphie des vorliegenden Exemplars fand in Italien statt, und zwar in zwei zeitlich versetzten Etappen: Die erste zeigt Beispiele eines rundlichen und farbenfrohen, mit kräftigem Gold illuminierten Akanthus im lombardischen Stil. Die Prolog-Initialen sind meist floral-ornamental gestaltet, der Binnenraum der Buch-Initialen wurden mit Halbfiguren ausge- malt. Die zweite Illuminierungs-Etappe fand gegen 1500 statt: Hier sind auf farbigem Grund elegante dünne Buchstaben in Blattgold gemalt, in denen biblische Figuren narrativ in Szene gesetzt werden. Dieser Stil verweist nach Venedig in den Umkreis des Pico-Meisters, dem unbekannten Buchmaler des Plinius-Exemplars von Pico della Mirandola. Italienisch sind darüberhin- aus auch die schlanken, raumgreifenden Lombarden und die gelb lavierte Rubrizierung.

Die erste Lage (10 Blatt) des zweiten Bandes stammt aus einem anderen italienischen Exemplar der B-48, das zu den schönsten und bedeutendsten Beispielen italienischer Buchmalerei ge- hört: der Bibel mit dem bislang nicht identifizierten Tauben- Wappen. Wie manches andere Exemplar im Zuge der napoleoni- schen Eroberungen, wurde auch dieses Ende des 18. Jahrhunderts zerlegt, um mit dessen Lagen andere Exemplare zu komplettie- ren. Große Teile davon finden sich heute in der Getty-Bibliothek und der Bibliothek der Pariser Chambre des Députés. Die erste Lage des zweiten Bandes aus der Bibel mit dem Taubenwappen fand Eingang in unser Exemplar, dem offenbar diese Lage fehlte. Neben dem prachtvoll ausgeführten Wappenmedaillon auf der ersten Seite enthält sie drei besonders schöne Bild-Initialen von dem bedeutenden Buchmaler Guglielmo Giralaldi in Ferrara.

Stellenweise markieren kleine an den Rand gemalte Buchstaben in Rot und Blau Textabschnitte für Lesungen im Refektorium eines Klosters. Diese Lesehilfen finden sich nur stellenweise und sind nicht konsequent zu Ende geführt; teils sind an den betreffen- den Stellen die Buchstaben nur klein mit Tinte vorgeschrieben.

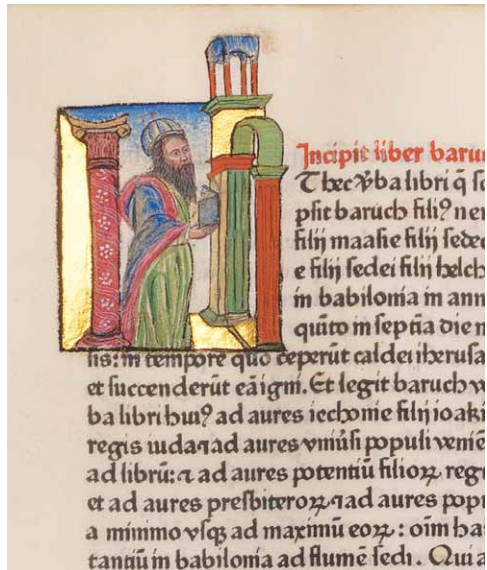
In ähnlicher Weise zeigen sich auch bei einzelnen Buch-Initialen mehrere Fertigungsstufen. So überdeckt die Initiale auf fol. 134 im ersten Band eine ältere Vorzeichnung, von der noch eine kleine Knospenranke zu sehen ist. Ähnliche Ranken finden sich in der Vorzeichnung für eine Initiale auf fol. 76 im zweiten Band, die (als einzige) nicht ausgeführt bzw. übermalt worden ist.

Bewertung

Ohne Übertreibung läßt sich sagen, daß hier ein Werk von epochaler buchgeschichtlicher Bedeutung in einem einzigartigen, bestens erhaltenen Pergamentexemplar mit einer Illumination von „außerordentlich künstlerischer Qualität“ angeboten wird. Bestätigt wird dies in einem beiliegenden Gutachten von dem ehemaligen Bibliotheksdirektor und Leiter der Handschriftenabteilung der Staatsbibliothek zu Berlin, Prof. Dr. Tilo Brandis, der das Exemplar im Oktober 2016 mit 2,2 Millionen Euro taxiert hat.

Einen ausführlichen Kommentar zur Fust-Schöffer-Bibel und eine detaillierte Würdigung unseres Exemplars gibt der bekannte Kunsthistoriker Eberhard König in der 2005 erschienenen Monographie *Biblia pulcra. Die 48-zeilige Bibel von 1462*. Zur hohen Bewertung der B-48 im 19. Jahrhundert führt König folgende Vergleichspreise an:

„Bis weit ins 19. Jahrhundert hinein war die B48 wesentlich teurer als selbst die Gutenbergbibel, vgl. z.B. vente Gaignat, 1769: Nr. 16 = B42 auf Pergament: 2100 livres; Nr. 17/18: Zwei Exemplare der B48 auf Pergament: 3200 bzw. 2600 livres (Nr. 17 kostete 15 Jahre später auf der La Vallière-Auktion 4085 livres). Noch in der vente D'Ourches 1811 kostete die B42 1901 livres, die B48 aber 2101 livres“ (ebd. S. 12)

agā scdm potestates quā dñs dedit michi in edificationē et nō in destructionē. De cetero fratres gaudeat: perfecti estote: exhortamini: idipm sapite. Pacē habete: et deus pacis et dilectionis erit vobiscū. Salutate invicē in osculo sancto. Salutāt vos om̄s sancti. Gratia dñi nr̄i ih̄esu xp̄i. et caritas dei. et cōmunicatio sancti spūs sit cū om̄ibz vobis amen.

Alatice sit greci. Vñ verbū veritatis p̄mū ab apostolo acceperūt: sed post discessu eius tēptati sūt a fallis apostolis: ut in legē et circūcisionem verterent. Nos apostolus reuocat ad fidem veritatis: scribens eis ab epheso.

Aulus ap̄lus nō ab hominibz neqz per homines sed p̄ ih̄esum cristū et dēū patre q̄ suscitauit eū a mortuis et qui mecū sūt om̄es fratres: eccles̄is galathie. Gratia vobis

et pax a deo patre nostro et dño ih̄esu xp̄o: qui dedit semetip̄m p̄ peccatis nostris ut eriperet nos de p̄n̄i seculo neqz secundū volūtātē dei et p̄ris nr̄i: cui ē gloria in secula seculorū amen. Miror q̄ sic tā cito trāsseremini ab eo q̄ vos vocauit in gratia xp̄i in aliud euangeliū qd̄ non est aliud: nisi sint aliqui qui vos cōturbāt: et volūt cōuertere euangeliū xp̄i. Sed licet nos aut angelus de celo euangelizet vobis p̄ter qd̄ qd̄ euangelizauimus vobis: anathema sit. Sicut p̄dixi? et nūc iterū dico: si quis vob̄ euangelizauerit p̄ter id quod accepistis: anathema sit. Modo enim hominibz suadeo: an deo? An q̄ro hominibz placere? Si adhuc hominibz placere: cristi seruus nō essem. Notū enim vob̄ facio fratres euangeliū qd̄ euangelizatum est a me: qz nō est scdm̄ hominē. Neqz enim ego ab homine accepi illud neqz didici: sed per reuelationem ih̄esu xp̄i. Audistis enim ouerlationez meam aliquñ in iudaismo: qm̄ supra modū p̄sequebar eccles̄iā dei: et expu-

gnabam illā: et p̄ficiēbā in iudaismo supra multos coetaneos meos in genere meo: abūdiatius emulatoz existēs paternarū mearū traditionū. Cū aut placuit ei q̄ me segregauit de vtero m̄ris mee et vocauit p̄ grām suā ut reuelaret filiū suū in me ut euangelizārē illū in gētibz: cōtinuo non acq̄ui carni et sanguini. Neqz veni iherosolimā ad ātēcessores meos apostolos: sed abñ in arabia: et iterū reuersus sum damascum. Deinde post ānos tres veni iherosolimā vidē petrum: et mansi apud eum diebz quīdecim. Aliū aut ap̄loz vidi neminem: nisi iacobū fratrē dñi. Que aut scribo vobis: ecce corā deo qz non mētor. Deinde veni in p̄tes syrie et cilicie. Erā autē ignotis facie: eccles̄is iudee: q̄ erāt in xp̄o. Tanti aut auditū habebāt: qm̄ q̄ p̄sequabā nos aliquñ nūc euangelizat fidem quā aliquñ expugnabat: et in me clarificabāt dēū.

¶ Deinde post ānos quatuordecim iterū ascendi iherosolimā cum barnaba: assumpto et tito. Ascendi aut scdm̄ reuelationem: et contuli cū illis euangeliū qd̄ predico in gentibz. Seorsū aut h̄is qui videbātur aliquid esse: ne forte in vacuū currerem aut cucurrissem. Sed neqz titus qui mecū erat: cū esset gentilis cōpulsus est circūcidī: sed p̄pter subintroductos falsos fratres q̄ subintroierunt explorare libertatem nr̄am quā habem? in cristo ih̄esu: ut nos in seruītutē redigerēt. Quibz neqz ad horam cessimus subiectioni: ut veritas euangelij permaneat apud vos. Ab h̄is aut qui videbantur esse aliqd̄: q̄les aliquando fuerint nichil mea int̄est. Deus enim p̄sonam hoīs nō accipit. Michi enim qui videbātur esse aliquid nichil cōtulerūt. Sed ecōtra cū vidissent q̄ creditū est michi euangeliū p̄p̄e: sicut et petro circūcisionis: qui enim operatus est petro in apostolatū circūcisionis. operatus ē et michi inter gentes: et cū agnouissent grām que data ē michi: iacobus et cephas et iohānes qui videbātur columne esse dextrās dederūt michi et barnabae societatis: ut nos in gentes ip̄i aut in circūcisionem: tātū ut pauperū memores essemus. Quod etiā sollicitus fui hoc ip̄m facere. Cū aut venisset petrus anthiochiam in faciez

obtenebrati sunt: et stelle retraxerunt splendorem suum. Et dominus de syon rugiet: et de iherusalem dabit vocem suam. Et mouebuntur celi et terra: et dominus spes populi sui: et fortitudo filiorum israel. Et scietis quia ego dominus deus vester: habitans in syon in monte sancto meo. Et erit iherusalem sancta: et alieni non transibunt per eam amplius. Et erit: in die illa stillabunt montes dulcedinem et colles fluent lacte. Et per omnes riuos iudaibunt aque: et fons de domo domini egredietur: et irrigabit torrentem spinarum. Egiptus in desolatione erit: et ydumea in desertum perditionis: pro eo quod inique egerint in filios iuda et effuderint sanguinem innocentem in terra sua. Et iudea in eternum habitabitur: et iherusalem in generatione et generationem. Et mundabo sanguinem eorum quem non mundaueram: et dominus commorabitur in syon.

Explicit Iobiel propheta Incipit amos propheta

Verba amos qui fuit in pastoribus iherusalem: qui vidit super israel in diebus ozie regis iuda et in diebus iheroboam filii ioas regis israel ante duos annos tremor?

Et dixit. Dominus de syon rugiet: et de iherusalem dabit vocem suam. Et luxerit speciosa pastorum: et exsiccatus erit vertex carmeli. **Hec dicit dominus.** Super tribus sceleribus damasci et super quatuor non conuertam eum: eo quod tritauerunt in plaustris ferreis galaad. Et mittam ignem in domum azabel: et deuorauit domos benadab. Et steram recte damasci: et disperdam habitatores de campo ydoli: et tenentem sceptrum de domo voluptatis: et transferet populus syrie cirenen dicit dominus. **Hec dicit dominus.** Super tribus sceleribus gaze et super quatuor non conuertam eum: eo quod transtulerit captiuitatem perfectam ut concluderet eam in ydumea. Et mittam ignem in murum gaze: et deuorabit edes eius: et disperdam habitatores de azoto et tenentem sceptrum de ascalone: et conuertam manum meam super accaron et peribunt reliqui philistinorum dicit dominus. **Hec dicit dominus.** Super tribus sceleribus tyri et super quatuor non conuertam eum: eo quod cluserint captiuitatem perfectam in ydumea: et non sunt recepti federis fratrum.

Et mittam ignem in murum tyri: et deuorabit edes eius. **Hec dicit dominus.** Super tribus sceleribus edom et super quatuor non conuertam eum: eo quod persecutus sit in gladio fratrem suum et violauerit misericordiam eius: et tenuerit vltra furorem suum: et indignationem suam suauerit usque in finem. Mittam ignem in theman: et deuorabit edes bethse. **Hec dicit dominus.** Super tribus sceleribus filiorum ammon et super quatuor non conuertam eum: eo quod disseuerit pregnantes galaad ad dilatandum terminum suum. Et succendam ignem in muro rabba et deuorabit edes eius: in ydolum in die belli et in turbine in die omocionis. Et ibit melchom in captiuitatem: ipse et principes eius simul dicit dominus.

Hec dicit dominus. Super tribus sceleribus moab et super quatuor non conuertam eum: eo quod incederit ossa regis ydumee usque ad cinerem. Et mittam ignem in moab et deuorabit edes carioth: et morietur in sonitu moab in clangore tubae: et disperdam iudicem de medio eius: et omnes principes eius interficiam cum eo dicit dominus. **Hec dicit dominus.** Super tribus sceleribus iuda et super quatuor non conuertam eum: eo quod abiecerit legem domini: et mandata eius non custodierit. Deceperunt enim eos ydola sua: postquam abierant patres eorum. Et mittam ignem in iudam: et deuorabit edes iherusalem. **Hec dicit dominus.** Super tribus sceleribus israel et super quatuor non conuertam eum: pro eo quod vendiderit per argentum iustum: et pauperem per calciamentis. Qui sterunt super puluerem terre capita pauperum et viam humilium declinauerunt: et filius ac pater eius ierunt ad puellam ut violarent nomen sanctum meum: et super vestimentis pigneratis accubuerunt in omni altare: et vinum damnatorum bibebant in domo dei sui. Ego autem extirpavi amorem a facie eorum: cuius altitudo cedrorum altitudo eius: et fortis ipse quasi quercus. Et contrui fructum eius desuper: et radices eius subter. Ego sum qui ascendere vos feci de terra egipti: et eduxi vos in desertum quadraginta annis: ut possideretis terram amorreorum: et suscitavi de filiis vestris in prophetas et de iuuenibus vestris nazareos. Nunquid non ita est filius israel dicit dominus? Et propinabitis nazareis vinum: et prophetis mandabitis dicentes: ne prophetis. Ecce ego stridabo subter vos: sicut stridet

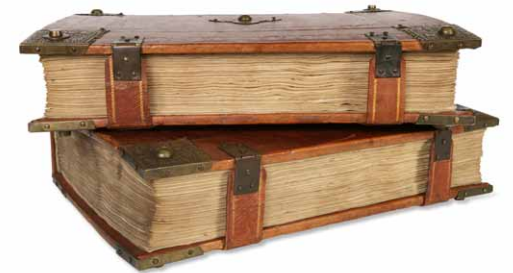
Bibliographische Beschreibung

Biblia latina.

2 Bände. Mainz, Johann Fust and Peter Schöffer, 14. August 1462.

EINBAND

Fein gerautete Russischlederbände des 18. Jahrhunderts über den alten Holzdeckeln mit blindgeprägter Federbusch-Rollenprägung, dreifachen Goldfileten, floralen Goldstempeln auf den Rückenfeldern und doppelten farbigen Rückenschildern; die Deckel jeweils mit fünf ziselierten Messingbeschlägen des 15. Jahrhunderts, Mittelbeschläge mit Anrufungen „O Maria hilf Maria in den Himmel“ (Bd. I) und „Ave Maria“ (Bd. II); ferner 2 Schließen. Jeder Band in moderner Halbmaroquin-Kassette mit goldgeprägtem Rückentitel. Folio. 42 : 31 cm.

ILLUSTRATION

Mit meist historisierten Schmuckinitialen in farbigem Akanthus auf Gold oder in Gold auf Farben, illuminiert und kalligraphiert in zwei unterschiedlichen, zeitlich versetzt entstandenen norditalienischen Stilen. Weiterhin stammt die erste Lage (10 Bll.) des zweiten Bandes aus dem sogenannten Exemplar mit dem Taubenwappen, einem der schönsten Beispiele illuminiertcr Inkunabeln; diese Lage mit floraler Bordüre mit Wappen-Medailion (zwei Tauben auf Blau) und drei prachtvollen historisierten Initialen des bedeutenden Buchmalers Guglielmo Giral di.

KOLLATION

481 Bll. - Lagenkollation: Bd I: a-h/10, i-k/8, l-z/10, A-B/8; Bd. II: a-n/10, o/12, p-z/10, A/6+1. - Schlußschrift im Kolophon in der Variante De Ricci 1 bzw. GW Grundtext. - Gotico-Antiqua (Type 5:118 G). Zwei Spalten. 48 Zeilen. Rubriken in Rot gedruckt, ebenso die beiden Kolophone mit Druckermarke. Kapitel-Initialen und -Nummerierungen wie üblich teils in Rot oder Blau gedruckt und teils eingemalt. Versalien mit Gelb laviert. Tls. mit Resten der alten hs. Lagenbezeichnung. Folierung von alter Hand (im ersten Band nach Bl. 148 ein Blatt übersprungen). Kleine Feder-Skizze (Judith und Holofernes) des 16./17. Jhs. am Unterrand von Bl. 198.

ZUSTAND

Sehr gut erhaltenes Exemplar. Nur vereinz. gering fleckig, wenige Bll. mit unbedeutenden Wurmsspuren, Bl. 107 in Bd. II mit kl. Randeinriß, letztes Bl. mit ergänztem Eckabschnitt (ohne Textverlust).

PROVENIENZ

Italienische Wappenmalerei des 15. Jhs. (Taubenwappen). - George Hibbert (Hibbert Sale 1829, lot 1039, verkauft an Payne and Foss). - Beriah Botfield (erworben von Payne and Foss), mit seinem Wappen und Motto auf einem eingebundenem Pergamentblatt zu Beginn jeden Bandes, prachtvoll illuminiert von Thomas Willement. - Isabella Botfield (1863 durch Erbschaft vom Vorgenannten) - Lord Alexander Thynne (1911 durch Erbschaft von Vorgenannten) - Lady Beatrice Thynne (1918 durch Erbschaft vom Vorgenannten) - Thomas Henry Thynne, 5. Marquess of Bath (1941 durch Erbschaft von Vorgenannter, bis 1946) - Longleat Library (Sale Christie's 13.06.2002, lot 10). - Slg. Bibernühle (Census Nr. 4, in: Illuminationen 9, hrsg. von H. Tenschert, 2005). - Deutsche Privatsammlung.

LITERATUR

GW 4204. - Hain 3050. - Goff B 529. - BMC I, 22. - BSB B-410. - Ges. für Typenkunde 1636. - De Ricci 79.95. - Darlow/Moule 6080. - E. König, *Biblia pulcra* (Illuminationen 9, hrsg. von H. Tenschert). - C. Schneider, *Peter Schöffer: Bücher für Europa*, S. 26.

esset saul: irruit etiam ipse super gladium suum et mortuus est cum eo. Mortuus est ergo saul et tres filii eius et armiger illius: et unusquisque vir eius die illa pariter. Videntes autem filii israel qui erant trans vallem et trans iordanem quod fugissent viri israelite: et quod mortuus esset saul et tres filii eius: reliquerunt civitates suas et fugerunt. Veneruntque philistini: et habitaverunt ibi. Facta autem die altera venerunt philistini ut expoliarent interfectos: et inveniunt saul et tres filios eius iacentes in monte gelboe. Et prostraverunt caput saul et expoliaverunt eum armis: et miserunt in terram philistinorum per circuitum: ut annuntiarent in templo doloꝝ et in pylis. Et posuerunt arma eius in templo astaroth: corpus vero eius suspenderunt in muro bethsan. Quod cum vidissent habitatores iabes galaad quocumque fecerant philistini saul: surrexerunt omnes viri fortissimi et ambulaverunt tota nocte et tulerunt cadauera saul et cadauera filiorum eius de muro bethsan. Veneruntque viri iabes galaad: et obusserunt ea igni et tulerunt ossa eorum et sepelierunt in monumento iabes: et ieiunaverunt septem diebus.

Expl. liber regum primus. Incipit secundus. c. i.
BActum est autem postquam mortuus est saul ut dauid reverteretur a cede amalech: et maneret in siclech. duos dies. In die autem tertio apparuit homo veniens de castris saul veste scissam: et pulvere conspersus caput. Et ut venit ad dauid cecidit super faciem suam: et adoravit. Dixitque ad eum dauid. Unde venis? Qui ait ad eum. De castris israel fugi. Et dixit ad eum dauid. Quod est tibi quod factum est? Indicamichi. Qui ait. Fugit populus ex philo: et multi corruperunt epulo mortui sunt: et saul et ionathas filius eius interierunt. Dixitque dauid ad adolescentem qui nuntiabat ei. Unde scis quod mortuus est saul et ionathas filius eius? Ait adolescentens qui nuntiabat ei. Casu veni in montes gelboe. et saul incubabat super hastas suas: porro currus et equites appropinquabant ei: et ovesus post tergum suum. vidensque me

vocavit. Cui cum respondissem assus: dixit mihi. Quis nam es tu? Et aio ad eum. Amalechites ego sum. Et locutus est michi. Sta super me: et interfice me quoniam tenet me angustie: et adhuc tota anima mea in me est. Stansque super eum. occidi illum. Sciebat enim quod vivere non poterat post ruinam. Et tulit diadema quod erat in capite eius: et armillam de brachio illius: et attulit ad te dominum meum huc. Apprehendens autem dauid vestimenta sua seclit. omnesque viri qui erant cum eo: et planxerunt et fleverunt et ieiunaverunt usque ad vespam super saul et super ionathan filium eius et super populum domini israel: eo quod corrumpisset gladio. Dixitque dauid ad iuvenem qui nuntiaverat ei. Unde es tu? Qui respondit. Filius hominis advene amalechite ego sum. Et ait ad eum dauid. Quare non timuisti mittere manum tuam ut occideres christum domini? Vocansque dauid unum de pueris suis ait. Accedens irrue in eum. Qui percussit illum: et mortuus est. Et ait ad eum dauid. Sanguis tuus super caput tuum. Os enim tuum locutum est aduersum te dicens: ego interfeci christum domini. Planxit autem dauid planctum huiusmodi super saul et super ionathan filium eius: et precepit ut docerent filios iuda planctum sicut scriptum est in libro iustorum. Et ait. Considera israel per hijs qui mortui sunt: super excelsa tua vulnerati. Inclut israel super montes tuos interfecti sunt. Quomodo ceciderunt fortes? Nolite annuntiare in geth. neque annuntietis in copinis ascalonis: ne forte letentur filie philistinorum: ne exultent filie mercatorum. Montes gelboe nec ros nec pluvia. veniant super vos. Neque sint agri primitiarum: quia ibi abiectus est clipeus fortium: clipeus saul quasi non esset unctus oleo a sanguine interfectorum. ab adipe fortium. Sagitta ionathae nunquam rediit retrosum: et gladius saul non est reuersus inanis. Saul et ionathas amabiles et decori valde in vita sua: in morte quoque non sunt diuisi. Aquilis velociores: leonibus fortiores. filii israel super saul flere quod vestiebat vos cocco in delictis: qui prebebat ornamenta aurea cultui vestro. Quomodo ceciderunt fortes in philo. Ionathas in excelsis tuus occisus est. Doleo super te frater mio ionathas decore nimis: et amabilis super amorem

celo ascensione sua: et falcem suam super terram fundabit. Qui vocat aquas maris: et effundit eas super faciem terre. Dominus nomen eius. Nunquid non ut filii ethiopum vos estis mihi filii israel ait dominus. Nunquid non israel ascendere feci de terra egypti: et palestinos de captoia: et syros de cyrenae. Ecce oculi domini de super regnum peccans: et conteram illud a facie terre. Deruntamen conterens non oterat domini iacob dicit dominus. Ecce enim mandabo ego: et concutiam in omnibus gentibus domini israel sicut concutit triticum in cribro: et non cadet lapillus super terram. In gladio morietur omnes peccatores populi mei: qui dicunt non appropinquabit: et non veniet super nos malum. In die illa suscitabo tabernaculum david quod cecidit: et reedificabo aperturas murorum eius: et ea quae corruerant instaurabo. Et reedificabo eum sicut in diebus antiquis: ut possideat reliquias pedum meorum omnes nationes: quia inuocatum sit nomen meum super eos dicit dominus facies haec. Ecce dies veniet dicit dominus: et ostendat arator messor: et calcator vine mittere semine. Et stillabunt montes dulcedinem: et omnes colles culti erunt. Et ouertat captiuitatem populi mei israel: et edificabit ciuitates desertas: et inhabitabunt: et plantabunt vineas: et bibent vinum earum: et plantabo eos super humum suum: et non euellat eos ultra de terra sua quia dedi eis dicit dominus deus tuus.

Explicit amos propheta. Incipit abdias propheta.
Abdiel dicit dominus deus ad edom. Audisti audimus a domino: et legamus ad gentes militum. Surgite: et surgamus aduersum eum in prelium. Ecce paruuli dedi te in gentibus. Contempnibilis tu es valde. Superbia cordis tui exauit te habitatione in salinis petrarum: exaltante solium tuum. Quia dicitis in corde tuo. Quis detrahet me in terram? Si exaltatus fueris ut aquila: et si inter sidera posueris nidum tuum: in deum detraha te dicit dominus. Si fures introissent ad te si latrones per noctem: quomodo concuisses? Nonne furati essent sufficientia tibi? Si vinum demato:

res introissent ad te: nunquid saltem racemos reliquissent tibi? Quomodo scrutati sunt elauum? Inuestigauerunt abscondita eius. Quia ad terminum emiserunt: et omnes vineas fecerunt tui illuserunt tibi. Inualuerunt a duersum te vineas pacis tue. Qui comedit tecum: ponet in faciem subter te. Non est prudentia in eo. Nunquid non in die illa dicit dominus perdam sapientes de ydumea: et prudentiam de monte elauum. Et timebunt fortes tui a meridie: ut intereat vir de monte elauum: propter interfecionem et propter iniquitatem in fratrem tuum iacob. Operiet confusio: et peribis in eternum. In die cum stares aduersus eum quando capiebant nauem: et erant eius et extranei ingrediebant portas eius a super iherusalem mittebat fortis: in quoque eras quasi unus ex eis. Et non despicies in die fratris tui in die peregrinationis eius. Et non leraberis super filios iuda in die perditionis eorum: et non magnificabis os tuum in die angustie. Neque ingredieris portas populi mei in die rume eorum: neque despicies a tu in malis eius in die vastitatis illius. Et non emittes aduersus exercitum eius in die vastitatis illius: neque stabis in exultibus ut interficias eos qui fugerint. Et non cludes reliquias eius in die tribulationis: quoniam iuxta est dies domini super omnes gentes. Sicut fecisti tibi retribucionem tuam conuertam in caput tuum. Quomodo enim bibistis super montem sanctum meum: bibent omnes gentes iugiter: et bibent et absorbeant: et erit quasi non sint. Et in monte syon erit saluatio: et erit sanctus. Et possidebit domus iacob eos qui possederant. Et erit domus iacob ignis: et domus ioseph flamma: et domus elauum stipula. Et succendetur in eis et deuorabunt eos: et non erunt reliquie domus elauum: quia dominus locutus est. Et hereditabit iniquus ad austrum sunt montes elauum: et qui in capite tribus philistinum: et possidebunt regionem ephraim a regione samarie. Et beniamin possidebit galaad: et transmigrationem exercitus huius filiorum israel omnia loca chananeorum usque ad sareptam: et transmigrationem iherusalem que in solfo: et possidebit ciuitates austrum. Et ascendet saluatores in monte syon iudicare montes elauum: et erit dominus regnum. **Explicit abdias propheta. Incipit jonas propheta. Capitulum primum.**

Et factum est verbum domini ad ionam filium amathi dicebat. Surge: et vade in ninuen: ciuitatem grandem: et predica in ea: quia ascendit malicia eius coram me. Et surrexit ionas: ut fugeret in tharshis a facie domini. Et descendit ioppen: et inuenit nauem euntem in tharshis. Et dedit nauius eius: et descendit in ea ut iret cum eis in tharshis a facie domini. Dominus autem misit ventum magnum in mare: et facta est tempestas magna in mari: et nauis picitabatur ceterum. Et inuenerunt nautes: et clamauerunt viri ad deum suum: et miserunt vasaque erant in naui in mare: ut alleuiarentur ab eis. Et ionas descendit ad interiora nauis: et dormiebat sopore grauissimo. Et accessit ad eum gubernator: et dixit ei. Quid tu sopore dormis? Surge inuoca deum tuum: forte reuertetur deus de nobis a non pereamus. Et dixit vir ad collegam suum. Venite et mittamus sortes: et sciamus quare hoc malum sit nobis. Et misit sortes: et cecidit fors super ionam. Et dixit ad eum. Indica nobis cuius causa malum istud sit nobis. Quod est opus tuum que terra tua: et quo vadis vel ex quo populo es tu? Et dixit ad eos. Hebreus ego sum: et dominum deum celi ego timeo qui fecit mare et aridam. Et inuenerunt viri timore magno: et dixerunt ad eum. Quid hoc fecisti? Cognouerunt enim viri quia a facie domini fugeret: quia indicauerat eis ionas. Et dixerunt ad eum. Quid faciemus tibi: et cessabit mare a nobis? Quia mare ibat et inuoluebat. Et dixit ad eos. Tollite me et mittite in mare: et cessabit mare a vobis. Scio enim ego: quia propter me tempestas haec grandis venit super vos. Et remigabant viri ut reuertentur ad aridam a non valebant: quia mare ibat et inuoluebat super eos. Et clamauerunt ad dominum: et dixerunt. Quiesumus domine ne peramus in aia viri istius: et ne des super nos sanguinem innocentem: quia tu domine sicut voluisti fecisti. Et tulerunt ionam a miserunt in mare: et stent mare a furore suo. Et inuenerunt viri timore magno domini: et immolauerunt hostias domino: et reuenerunt. **III.**

Preparauit dominus piscem grande: ut deglueret ionam. Et erat ionas in ventre piscis tribus diebus et tribus noctibus. Et orauit ionas ad dominum deum suum de ventre piscis. Et dixit. Clamauit de tribulatione mea ad dominum: et exaudivit me. De ventre inferi clamauit: et exaudivisti vocem meam. Et percussisti me in profundum in corde maris: et flumen circumdedit me. Omnes gurgites tua fluctus tui super me transierunt. Et ego dixi. Abiectionem sum a conspectu oculorum tuorum. Deruntamen rursus videbo templum sanctum tuum. Circumdederunt me aque usque ad aiam: abyssus vallauit me: pelagus operuit caput meum. Ad extrema montium descendit: terre pedes conculserunt me in eternum: et subleuabis de corruptione vitam meam domine deus meus. Cum angustia fuerit in me anima mea domini recordans sum: ut veniat ad te oratio mea ad templum sanctum tuum. Qui custodiunt vanitates: frustra misericordiam suam derelinquunt. Ego autem in voce laudis immolabo tibi: quicquid volui reddeam pro salute mea domino. Et dixit dominus pisci: et euomit ionam in aridam. **III.**
Et factum est verbum domini ad ionam secundo dicens. Surge: et vade ad ninuen: ciuitatem magnam: et predica in ea predicationem quam ego loquor ad te. Et surrexit ionas: et abiit in ninuen iuxta verbum domini. Et inuenerat ciuitas magna in itinere diebus trium. Et cepit ionas introire ciuitatem in itinere diebus unius: et clamauit et dixit. Adhuc quadraginta dies: et minue subitote. Et crediderunt viri ninuite in domino: et predicauerunt ieiunium: et vestiti sunt sacis a maiore usque ad minorem. Et peruenit verbum ad regem ninue. Et surrexit de solio suo: et abiecit vestimentum suum a se et indutus est sacco: sedit in cinere: et clamauit et dixit in minue ex ore regis a principum eius dicens. Homines a iumenta a boues et pecora non gustent quicquam nec pascantur: et aqua non bibant: et operiantur sacis homines: a iumenta clamet ad dominum in fortitudine: et conuertatur vir a via sua mala: ab iniquitate que est in manibus eorum. Quis scit si couertat: et ignoret deus: et reuertatur a furore ire sue: a non peribimus. Et vidit deus opera eorum: quia conuersi sunt de via sua mala: et misit deus

babilonis in reblata: pūllitq; eos rex ba-
bilois: et interfecit eos in reblata in terra e-
math. Et trāslatus ē iuda de terra sua. Do-
plo aut qui relictus erat in terra iuda quē
dimiserat nabuchodonosor rex babilois p-
fecit godolia filiū aichan filij saphan. Qd
cū audissent omes duces militū ipi et viri
qui erāt cū eis videlicet qd ostitūss rex ba-
bilois godoliam: venerūt ad godoliam in
maspha ismahel filius nathamie et iohānan
filius caree et saraia filius thānath netho
phanites et ieromias filius maachan: ipi et
locij eorū. Iuauitq; godolias ipis et locij
eorū dicens. Nolite timere fuisse chaldeis.
Manete in terra: et seruite regi babilonis:
et bene erit vobis. factū est autē m mense
septimo venit ismahel filius nathamie filij e-
lisanā de semine regio a decē viri cū eo: per-
cusserūtq; godolias: quia mortuus est: sed
et iudeos et chaldeos qui erant cū eo in mas-
pha. Consurgeq; omis populus a paru-
vlsq; ad magnū et principes militū venerūt
in egiptū: nūctēs chaldeos. factū ē vero
in anno tricesimo sepiō trāsmigracōis io-
achm regis iude mense duo decimo vicesi-
ma septima die mēsis. Iblei autē euilmerō:
dach rex babilonis anno quo regnare ce-
perat caput ioachm regis iuda de carcere:
et locutus est ei benigne. Et posuit thronū
eius sup thronū regum qui erāt cum eo in
babilone: et mutauit vestes eius qd habue-
rat in carce: et omedebat panē sp in ospectu
eius cūctis dieb; vite sue: ānonā qd ostituit
ei sine intermissione que a dabat ei a rege
per singulos dies omnib; diebus vite sue.

**Incipit plogus beati Jeronimi presbiteri
in libros paralipomenon.**
Sepuaginta interpretum
pura et ut ab eis in grecū
versa est edicō pmaneret: su-
pflue mi chironi epōz san-
ctissime atq; doctissime impellēs: ut hebre-
a volumina latino sermone transferre. Qd
emmi semel aures hoim occupauerat et na-
scētis ecclesie roborauerat fidem: iustum
erat etiā nro filio pprobari. Nūc vō cū p
varietate regionū diuisa ferant: exēplaria
et germana illa antiq; trāslatio corrupta

lit: atq; violatā: nisi arbitriū putas: aut epli-
buis iudicare quid verū sit aut nouū op?
in veteri opere eudere: illu demib; iudeis
cornū ut dicit oculos: configere. Alexan-
dria et egiptus in sepiū aginta suis elib; uis
laudat auctore: ostantinopolis uisq; anno-
chiam lucam martiris exemplana probat.
Medie inter has puincie palestinos rodi-
ces legūt: qd ab origine elabatos culti-
us et pampbilus vulgauerūt. Tōusq; qd
hac inter se infaria varietate compugnat.
Et certe origenes nō solum exemplagōstus
at qmōz edignus e regione singula verba
describēs: ut vnus disseniēs stam ceteris
inter se osentiēb; arguatur: s; qd maioris
audacie est m edicōe sepiū aginta theodo-
tionis edicōnem misuit: asserens deignā
que minus fuerint: et virgulis que ex super-
fluo videbāt: appolita. Si qmāz alijs liti-
re non tenere qd semel suscepit: et post se-
ptuaginta cellulas que vulgo sine auctore
iactant: singulas cellulas aperuere: hoc q;
in eed elijs legit qd sepiū aginta nesciunt:
cur me nō suscipiant latini mei qmōlata
dicōe veteri ita nouā d d d d d laborē meū
hebreis et qd hys maius ē aplis auctōib;
oproblem: Scripsi nup libru de opamo ge-
nere interpretādi: ostendēs illa de euange-
lio: ex egipto vocatū filium meū: et quomāz
nazareus vocabitur: et videbit in que opū
xerūt: et illud apostoli qd oculus non vidit
nec auris audiuit et in cor hominis nō ascen-
derūt que iparant deus diligētib; se: cetera
qd hys similia in hebreorum libris inueni-
unt. Certe apostoliz euangeliste: sepiū aginta
interpretes nouerūt: et vnde eis hoc dicere q
in sepiū aginta nō habentur. Xpistū do-
minus noster xpiūq; testamētū d d d d d in e-
uangelio scdm iohānez qui credit in qd in
me sicut dicit scriptura: summa de vire euil
fluent a que viue. Vtiq; scriptū est: qd salua-
tor scriptus esse testat. Vbi scriptū est: se-
ptuaginta nō habet: apocrypha nescit ecclesia.
Ad hebreos igit reuertendū est: vnde et
dñs loquitur: et discipuli exempla presunt.
Dec pace veterū loquor: et obrector: et
meis tantū rñdeo: qd cammo dēte me roditur:
in publico detrahentes: et legētes in angustis

id est accusatores et defensores: cum in alijs
pnt quod in me reprobat: quasi virtus
et viciū non in rebus sit: s; cū auctore mute-
tur. Ceterū memini edicōem sepiū aginta
trāslatorū olim de greco emendatā tribuiss
se me nostris: nec mimis debere estimari
eorū quos in ouentu fratru semp edissero.
Et quod nūc debreiamm id est verba diez
interpretis sū idcirco feci: ut inextricabiles
moras et filiam nominū que scriptorū osu-
sa sit vicio: sensuūq; barbariez aptius qp
sui cola digereret: michim et ipi et mei: iuxta
ismemū canens: si aures surde sūt ceterorū.

Ex plogus. Incipit lib paralipomenon.
Dam seth enos cayn
malaleel iared enoch
manufale lamech noe
sem cham et iafeth. Fi-
lij iafeth: gomer ma-
gog madai et iauan
thub al mosch thiraf.
Porro filij gomer: aseneth triphat et to goz-
ma. filij aute iauan: elisa et tharsis cethim
et do daim. filij chā: chus et mesiam phut
et chanaan. filij aute chus: laba et euila sa-
barba et regma et sabathaca. Porro filij re-
gma: laba et dadan. Chus aute genuit ne-
roth. Iste cepit esse potēs in terra. Mesia:
imvero genuit ludim et anamm et laabim et
neptum: phetrusim qd et chasum de qd
egressi sūt phistim et capthurim. Chana:
anvero genuit sydonem p mogenitū suū:
ethum qd et iebuseum et amorē et gerge-
seum eueq; et arachū et asinē et aradiū qd
et samareū et emathum. filij sem: clam et al-
sur et arfaxad et lud et araz. filij aram: bus
et bul et gether et mes. Arfaxad aute genu-
it sale: qui et ipse genuit heber. Porro he-
ber nati sūt duo filij: nomē vni phalech qz
in dieb; eius diuisa est terra: et nomē fris
eius iectan. Iectan aute genuit elmodad
et saleph et asomoth et iare: aduram qd et
vial et de la: ebal etiā et abimad et laba: nec
nō et opbir et euila et iobab. Omnes isti filij
iectan. Sem arfaxad sale heber phalech
ragau: seruch nacho: thare abram: iste ē a-
brabam. filij aute abrahā: isaac et ismahel.
Et hec gnationes eorum. Primo genitus

ismahelis nabaioth: et cedar et abdech et
mabsan: masina et duma massa addad et
thema iachur naphis cedma. Vñ sunt filij
ismahelis. filij aute cethure ocubine abrahā
quos genuit: zamram iectan madan machi-
an ielhoc et sue. Porro filij iectan: laba et da-
dan. filij aute dadan: asurim et lathusim et
loomim. filij aute madian: epha et epher et
enoch et abida et eldaa. Oēs hñ filij cethu-
re. Benerunt aute abrahā isaac: cuius fue-
rūt filij elau et israhel. filij elau: eliphaz rahu-
el iebus ielon chore. filij eliphaz: theman-
omar: cepphi: gothan cene: thanna amale-
ch. filij rahucl: naath zara samma meza. Fi-
lij seir: lothan sobal sebeon ana: dison: eler
disan. filij lothan: hori: abobimān. Soror
autem lothan fuit thanna. filij sobal: alian
et manaath et ebal et sephi: onan. filij sebeo:
abaia et ana. filij ana: dison. filij dison: ba-
maran et eleban et iethian et charran. filij e-
ser: balaan et zaban et iachan. filij disan: us
et aran. Isti sūt reges qui impauerūt in terra
edom: anteq; esset rex sup filios israhel. Ba-
le filius beor: et nomē ciuitatis eius denaba.
Mortu? ē aute bale: et regnauit p eo iobab fili?
sare de bosia. Cūq; iobab fuisset mortuus: reg-
nauit p eo busan de ita themanorū. Obijt qd et
busan: et regnauit p eo adad fili? badad qd p-
cussit madian in terra moab: et nomē ciuita-
tis eius auih. Cūq; et adad fuisset mortuus:
regnauit p eo semla de masreca. Sed et sem-
la mortuus est: et regnauit p eo saul de ro-
both que iuxta amnem sita est. Mortuo qd
saul regnauit p eo balaana filius achobor.
Sed et hic mortuus est: et regnauit p eo a-
dad cuius vrbs nomē fuit pbau et appella-
ta est vxor eius mehetabel filia matred: filie
mezaab. Adad autem mortuo: duces p re-
gib; in edom esse ceperūt. Dux thanna: dux
alua. dux iether. dux oolbama. dux bel-
dux phimō: dux cene: dux theman: dux ma-
psar: dux magdibel: dux biram. Vñ duces
filij aute israhel: ruben se edom. II
meon leui iuda isachar et iabulō: dan
ioseph beniamin: neptalim gad et aser. filij
iuda: ber: aunan et sela. Vñ tres nati sunt ei
de filia sue chananitidis. fuit aute her primo
genitus iuda malus corā domino: et occidit

Sivum? spū: spū a ambulem? **VE**
 No efficiamur manis glorie cupidi:
 muce pūcātes: muce mūdētes. fratres:
 et si pūcupatus fuerit homo in aliquo deli-
 cto: vos qui spirituales estis huiusmodi in-
 struite in spiritu levitatis: consideras teipm
 ne a tūteptis. Alter alterius onera por-
 tate: et sic adimplebitis legem xpī. Nam si
 quis existimat se aliquid esse cū nichil sit:
 ipse se seducat. Opus autem suū pteynul-
 quisq: a se mēmetipō tantū gloriā habē-
 bit: et nō in altero. Simulquisq: enim onus
 suū portabit. Cōmūcet aut qui catēxizat
 verbo: et qui se catēxizat in omnibz bonis.
 Nolite errare. Deus nō iridet. Quē enim
 seminaverit homo: hēc et metet. Qm̄ qui se-
 minat in carne sua: de carne et metet corrup-
 tionē: qui autē seminat in spiritu: de spiritu
 metet vitā eternā. Bonū aut facientes nō
 deficiamus: tpe enim suo metemus nō defi-
 cientes. Ergo dū tempus habemus opere-
 mur bonū ad omēs: maxime autē ad dome-
 sticos fidei. Videte qualibz litteris scripsi
 vobis mea manu. Quicūq: enim volunt
 placere in carne hñ cogunt vos circūdi-
 tāntū vt crucis xpī psecutionē non patiāt.
 Neq: enī qui circūdiunt legē custodiūt:
 sed volūt vos circūdi vt in carne vitā glo-
 rient. Michi autē ablit gloriari nisi in cruce
 domini nri ihesu xpī: per quē michi mūdus
 crucifixus est: et ego mūdō. In xpō enim
 ihesu neq: circūcisio aliquid valet neq: ipu-
 ciū: sed nova creatura. Et quicūq: hanc rez-
 gulā secuti fuerint: pax sup illos: et misericor-
 dia a sup israhel dei. De cetero nemo michi
 molestus sit. Ego enī stigmata dñi ihu cor-
 pore meo porto. Bñ dñi nri ihu xpī cū spū
 vro fratres amē. **Explic ep̄la ad galathas**

Inq: argumētū in ep̄stolam ad ephēsiōs.
Pheh sunt asyāni. Bñ acce-
 pto verbo veritatis pēstiz-
 terūt in fide. Hos collaudat
 aplūs scribēs eis a roma de
 carcere p nēbiū diaconem.
Exp̄l argumētū. Inq: ep̄la ad ephēsiōs.
 collaudat aplūs A. carissimō. carissimō. aplūs
 m. dñi nri ihu xpī cū spū vro
 quicūq: hanc rezgulā secuti fuerint

Benedictus deus et pater domini nostri ihesu
 xpī qui benedixit nos in omni benedictione
 spūali in celestibz in xpō: sicut elegit nos in
 ipō ante mūdū constitūcōez: ut essemus sancti
 et immaculati in oīp cū eis in caritate. Qui
 pdestinavit nos in adopcōez filioz: p ihesū
 cristū in ipso scdm ppositū voluntatis sue in
 laudē glorie gracie sue: in q gratificavit nos
 in dilecō filio suo: in quo habemus redēpti-
 onem p sanguinē eius remissionē peccatorū
 scdm diuitias gracie eius q supabundavit in
 nobis in oīni sapiētia et prudētia: ut notis
 faceret nobis sacramētū voluntatis sue scdm
 beneplacitū eius qd ppositū in eo in dispen-
 sacōe plenitudinis temporū instaurare oīa
 in cristō q in celis et que in terra sunt in ipso.
 In quo etiam nos sorte vocati sumus: p de-
 stinacōem ppositū eius qui operat omnia
 scdm oīstiliū voluntatis sue: vt simus in laudē
 glorie eius nos qui ante sperauimus in cri-
 sto. In quor vos cū audissetis verbū verita-
 tis euāgelii salutis vstre: in quo et creden-
 tes signati estis spū pmissiōis sancto: qui
 est pignus hereditatis nostre in redēptiōez
 acquisiōis in laudē glorie ipsius. Propter
 ea et ego audiens fidē vstrā que est in xpō
 ihesu dilectōez in omēs sanctos: non cello
 gratias agēs p vobis memoriā vri facies
 in oīa cōmō meis: vt deus dominus nri ihu
 cristī pater glorie det vobis spū sapiētie
 et reuelacōis in agnitiōez eius illuminat
 oculos cordis vstrī: vt sciatis que sit spes
 vocacōis eius que diuitie glorie heredi-
 tatis eius in sanctis: et que sit supereminēs
 magnitudo virtutis eius in nos q credim?
 scdm operationē potentie virtutis quā ope-
 ratus est in xpō: suscitans illū a mortuis: et
 constituēs ad dexterā suā in celestibz sup
 omnē principatū et potestātē et virtutē et do-
 minacōnem: et omne nomē quod nominā-
 tur nō solū in hoc seculo sed et in futuro: et

omnia subiecit sub pedibz eius. Et ipsum de-
 dit caput sup omēs ecclesiās q ē corpus ipse
 us: et plenitudo eius: qui omnia in omnibz
 et vobis cū essetis **II** adimplet
 in vobis dilectiōis et pccatis vris in quibz
 aliqui ambulastis scdm seculū mūdū huius
 scdm principē potestatis aeris huius: spūs
 q nūc opat in filios diffidētiā in quibz et nos
 omnes aliquādo constituti sumus in delide-
 rijs carnis nre facientes voluntatē carnis et
 cogitacōnū: et eramus natura filij ire sicut
 et ceteri. Deus aut qui diues est in misericor-
 dia ppter immā caritatē suā qua dilexit nos
 et cum essemus mortui pccatis diuificauit
 nos cristō: cuius grātia estis saluati: et cōre-
 suscitauit et cōsedere fecit in celestibz in xpō
 ihesu: vt ostenderet in seculis supeminēti-
 bus abundantē diuitias gracie sue in boni-
 tate sup nos in xpō ihesu. Gratia enim estis
 saluati p fidē: et hoc nō ex vobis. Dei enim
 donū est: non ex operibz: vt ne quis glorie-
 tur. Ipse enim sumus factura: creati in ere-
 sto ihesu in operibz bonis: que sparauit de?
 vt in illis ambulemus. Propter qd memo-
 res estote q aliqui vos eratis gentes in car-
 ne qui dicebamini ipuā ab ea que dicitur
 circūcisio in carne manufacta: qui eratis illo-
 in tpe sine xpō alienati a pūlatione israhel:
 hospites testamētōz. pmissiōis spem nō
 habentes: et sine deo in hoc mūdō. Nūc autē
 in xpō ihesu vos q aliqui eratis longe facti
 estis ppe in sanguine xpī. Ipse enim ē pax
 nra qui fecit vtrāq: vnū: et mediū parietē
 macerie soluens inimicitias in carne sua: les-
 gem mandatorū decretis euacuās vt duos
 condat in semetipm in vnū nouū hominē
 faciens pacē: vt reconciliet ambos in vno
 corpore deo p crucē interficiens inimicitias
 in semetipō: et veniēs euangelizauit pacem
 vobis q longe fuistis. et pacē hñs qui ppe
 qm p ipm habemus accessum ambo in vno
 spiritu ad patrē. Ergo iam nō estis hospites
 et aduenē sed estis ciues sanctoz: et dome-
 stici dei: sup edificati sup fundamētū aploz
 et ppetaz ipō sumo angulati lapide xpō
 ihesu: in quo omnis edificatiō constructa ere-
 scit in tēplū sanctū in dño. In quo et vos co-
 edificamini in habitaculū dei in spū sancto.

Quius rei gratia ego paulus vni-
 us xpī ihu p vobis gentibz: si tame-
 audistis dispensacōnem gracie dei q data ē
 michi in vobis: qm scdm reuelacōē nouā
 michi factū est sacramētum sicut sup scripsi
 in breui put potestis legētes intelligē ptu-
 dentiam meā in ministerio xpī: qd alia ge-
 neracōibz nō est agniti filius hominē: sicut
 nunc reuelatū est sanctis aplis eius et ppe-
 tis in spiritu: esse gētes coheredes et cōp-
 rates et participes pmissiōis in xpō ihu p
 euāgelii cuius factus sum ego minister se-
 cundū donū gracie dei que data est michi se-
 cūdiū operationē virtutis eius. Michi enim
 omnū sanctorū pmissiō data est grātia hēc:
 in gentibz euangelizare in uestigabiles diui-
 tias xpī: et illuminare omnes que sit dispen-
 sacō sacramenti absconditi a seculis in deo q
 omnia creauit: vt innotescat principibus et
 potestatibz in celestibz p ecclesiā multifo-
 mis sapiētia dei: scdm pūicōnem seculoz
 quam fecit in xpō ihesu dño nro: in quo ha-
 bemus fiduciā et accessum in cōfideria p fidē
 eius. Propter qd peto ne deficiatis in tribu-
 laciōibz meis p vobis: que ē gloria vra.
 Quis rei gratia flecto genua mea ad pa-
 trē dñi nri ihu cristī ex quo omnis pūtas
 in celis et in terra nominatū est de vobis scdm
 diuitias glorie sue vutem: corroborat pē-
 spm eius in interiori hōie xpī habitare p fi-
 dem in cordibz vris: in caritate radicati fun-
 dati: ut possitis apprehendere cū omnibz san-
 ctis que sit latitudo et longitudo et sublimi-
 tas et pūditū. Scire enī supereminētē sciē-
 tiē caritatē cristī: ut impleamini in oēm ple-
 nitudinē dei. Et aut qui potēs est oīa facere
 supabundanter q petimus aut intelligim?
 scdm vutem q operat in nobis: aplū gloria
 in ecclesia et in cristō ihesu in omnes gēti-
 tiones seculi seculoz amen. **III**
Obleero itaq: vos ego vinctus in do-
 minio: ut digne ambuletis vocacōne
 qua vocati estis: cū oīm humilitate et mansue-
 tudine: cū patientia supportantes invicē in
 caritate: solliciti seruare vmetē spūs in vni-
 culo pacis dñi corpus vniū spiritus: sicut
 et vocati estis in vna spe vocatiōis vstre.
 Spiritus dñs: vna fides: vniū baptisma: vni?

491. Auktion Wertvolle Bücher

Montag, 25. November 2019

Vorbesichtigung | Preview

17:00 h Los 11 Biblia latina

Mo.–Fr. 18.–22. November 11–17 Uhr
So. 24. November 11–17 Uhr

Ketterer Kunst Hamburg

Holstenwall 5
20355 Hamburg
Tel.: +49-(0)40-3 74 96 1-0
Fax: +49-(0)40-3 74 96 1-66
infohamburg@kettererkunst.de
www.ketterer-rarebooks.de

KETTERER RARE BOOKS

*Pñs hoc opusculuz fimitū ac cōpletū. et ad
eusebias dei industrie in ciuitate Maguntñ
per Johannē fust ciuē. et Petrū schoiffher de
gernflxym clericū diotef eiusdez est consū-
matū. Anno incarnacōis dñice. M. cccc. lxx.
In vigilia assumpcōis glōse virginis marie.*

et confortauit me ut p me p dicatione impleat:
et audiant omnes gentes qz liberatis sum
de ocel leonis. Liberauit me dñs ab omni ope-
re malo: et saluū faciet in regnū suū celeste:
cui gloria in secula seculorū amen. Saluta
priscillam aquilay: et onchisori domū. Gra-
tias remansit comitibz: trophimū aut reliqz
infirmū milia. festina ante hyemem venire.
Salutant te cubolus a pudens et linus et
claudia: et fratres omnes. Dominus ihesus
cristus cū spiritu tuo. Gratia vobiscū amē.

*Explicit epistola ad thymotheū secūda
Incipit argumentū in eplā ad thymū.*

Thymū commune facit et in-
struit de constitutione pbi-
terij et de spūali cōsiliacōe
et hereticis vitandis: qui tra-
ditionibz iudaicis credunt:

scribens ei a nycopolim. Explicit argumēti.

Incipit epla ad thymū. Caputū dñm.

Aulus seruis dei apo-
stolus aut ihesu cristi
secundū fidem electo-
rum dei agnitionem
veritatis: que secūdū
pietate est in spem vi-
te eterne: quas pmissit

qui nō mēte deus ante tēpora secularia:
manifestauit aut temporibz suis verbū suū
in p dicatione que credita ē michi scdm pre-
ceptū saluatoris nostri dei: thymo dilecto fi-
lio scdm cōmune fidem gratia et pax a deo
patre et cristo ihesu saluatore nostro. Qui?
rei gratia reliqui te crete ut ea que desūt cor-
rigas: et constituas p ciuitates presbiteros
sicut ego disposui tibi si quis sine crimine
est: vnius vxoris vir: filios habens fideles
non in accusacōne luxurie aut non subditos.
Oportet enim episcopū sine crimine esse sic
dei dispensatorem: non supbiū non inuidiū
non violentiū non pculsorem: nō turpis lu-
cri cupidiū: sed hospitalem benignū sobriū
iustū sanctū: pnnentē. amplectentē eū qui
secundū doctrinā est fidelis sermonē: vt po-
tens sit exhortari in doctrina sana: et eos q
contradiciūt arguere. Sūt enim multi enaz
mōbedientes: yamloqui et seductores: ma-
xime qui de circūatione sūt quos oportet

redargui: qui xmissas domos subuertunt:
doctores que non oportet turpis lueri gra-
dixit quidam ex illis ppius ipozz ppheta.
Cretenses semp mendaces: male bellicij:
tris pigri. Testimonij loquerē. Quam
obi causam increpa illos dure vt sani sint in
fide: non intendentes in daicis fabulis et
mandatis hominū auersantium se a veritate.

Omnia munda munda: cōmquans aut vni-
fidelibz: nichil est mundū: sed in quina te sūt
eorz a mens et os sciētia. Confiteat se nolle
deū factis aut negant: eū sūt abominati. In-
credibiles: et ad omē op? bonū reprobi.

Senes ut sobrii sint: pudici: prudē-
sani in fide in dilectione in patientia. Am-
simli in habitu sancto: nō criminatres: nō
multo vino fientes: bene doctores vt pru-
dentiam doceant. Adolecentulas ut viros
suos ament: filios suos diligant: prudētes
castas: sobrias domus curā habentes: ben-
gnas: subditas viros suos: ut nō blasphemē-
tur verbū dei. Iuuenes similiter hostare ut
sobrii sint. In omibz reipm prebe exemplū
bonorū operū: in doctrina in integritate in
grauitate. Verbū sanū irrephēbile: vris
qui ex adūso ē vereatur: nichil habēs mali
dicere de nobis. Seruos dominis suis sub-
ditos esse in omibz placentes: nō contradi-
centes non fraudulentos: sed in omibz fidem
bonam ostendentes: ut doctrinā saluatoris
nostri dei cōnent in omibz. Apparuit enim
gratia dei saluatoris nostri omibz homi-
nibus erudiens nos: vt abnegātes impleta-
tem et secularia desideria: sobrie iuste et pie
viuamus in hoc seculo: expectantes beatay
spem et aduentū glorie magni dei et saluato-
ris nostri ihesu cristi: qui dedit semetipsum p
nobis vt nos redimeret ab omni iniquita-
te: et mūdaret sibi populū acceptabilem lecta-
torem bonorū operū. Deo loquer et exhortatē:
et argue eū omni imperio. Nemo te ornat:

Amoūe illos pncipibz et po-
testatibus subditos esse: dicto obe-
dire: ad omne opus bonū paratos esse: me-
minem blasphemare nō hūgiolos esse: sed
mōdestos: omnē ostendentes manifestū
nem ad omēs homines. Erant enim aliqui

et nos insipientes increduli errantes fientes
desiderijs et voluptatibz varijs: et malicia et
inuidia agētes: o dibilis. odientes mūce.
Cū aut benignitas et humanitas apparuit
saluatoris nostri dei nō ex operibz iusticie q
fecimus nos sed scdm suā misericordiam saluos
nos fecit p lauacrum regnācōis et renouacōis
spūs sancti que effudit in nos abūde p ihe-
sum xpm saluatore nrm: vt iustificati gra-
tia ipsius heredes simus scdm spem vite e-
terne. fidelis fmo est. Et te hīs volo te cō-
firmare: ut curent bonis operibz p esse q cre-
dunt deo. Nec sunt bona et vilia hominibz.
Sultas aut questioēs et genealogias et
cōtentiones et pugnas legis deuota. Sunt
enim inutiles et vane. Veretū hominē p?
vnam et scdm cōreptionē deuota: sciens qz
subūsus est qui euino di est: et delinquit cū
sit ppro iudicō et demeritis. Cū misero ad
te arteman aut thymochi: festina ad me ve-
nire nicopolim. Ibi enim statim hyemare.
Zenam legisperitū et appollo solitū pūte-
te: ut nichil illis desit. Discent aut et nris bo-
nis operibus preesse ad vltus necessarios:
vt non sint infructuosi. Saluta te qui me-
cum sūt omnes. Saluta eos qui nos amāt
in fide. Gratia dei cum omibz vobis amē.

*Explicit epla ad thymū. Incipit argumēti in
epistolā ad philemonē.*

Philemoni familiares sras fa-
cit pro onesimo seruo eius:
scribens ei ab vrbe roma de
carcere per suprascripūm o-
nemū. *Explicit argumēti in eplā ad
philemonē.*

Aulus philemonem
vinculus cristi ihesu et
thymothei frater: phi-
lemoni dilecto adiu-
tori nostro: et appie so-
roci carissime et arppo
cōmilitoni nostro: et
ecclesie que in domo tua est. Gratia vobis
et pax a deo patre nostro: et domino ihesu
cristo. Gratias ago deo meo semp memon-
am tui faciens in orōibz meis audiens cari-
tatem tuam et fidem quā habes in dño ihu
et in omēs sanctos: ut cōmunicacō fidei tue
euidēs fiat in agnitione omīs opis boni in

ihu xpo. Dauidū enim magnum habui et
consolacōnem in caritate tua: qz viscera san-
ctorū requieuerūt per te frater. Propter qd
multā fiduciam habens in cristo ihesu impe-
randi tibi qd ad rem pūner: ppter caritatem
magis obsecro cū his talis vt paulus senex
mūc aut vni dñi ihesu xpi: obsecro te p meo
filio quē genui in vinculis onesimo qui tibi
aliquādo multus fuit: nūc aut amich et tibi
vñus: quē remisi tibi. Tu aut illū ut mea vi-
scera suscipe. Quē ego voluerā meū detine-
re: ut p te michi ministraret in vinculis euan-
gelij. Sine dñio aut tuo nichil volū facē:
vñ ne velut ex necessitate bonū nūc esset: s
volūtariū. sollicitū enī deo discessit ad ho-
riā te: vt eternū illū reciperes: iā nō vt frui
si p suo carissimū frēz: maxie michi. Quan-
to autē magis tibi: et in carne et in dñe. Si
ergo habes me locum: suscipe illū sicut me.

Si aut aliquid nocuit tibi aut debet: hoc mi-
chi imputa. Ego paulus scripsi mea manu.
Ego reddam: ut nō dicā tibi qz et tripsum mi-
chi debes. Ita frater ego te fruar in dño: re-
sice viscera mea in cristo. Confidens in obe-
dientia tua scripsi tibi: sciens qm et super id
qd dico facies. Simul et para michi hospiciū:
vñ inam spero p orationes vras donari me
vobis. Saluta te epafias et capitiū me?
in xpo ihesu: marcus aristarchus demas et
lucas adiutores mei. Gratia domini nostri
ihesu cristi cum spiritu vestro amen.

*Explicit epistola ad philemonem. Incipit
argumentum in epistolā ad hebreos.*

In primis dicendū est cur apostolus paul?
in hac epistola sentendo nō suauent morē
sūt: ut vel vocabulū nominis sui vel ordinis
describeret dignitate. De causa est: qz ad e-
os scribens qui ex circūatione crediderant
quali genuū apostolus et non hebreorū: sci-
ens qz eoz supbiā suā qz humilitatē ipe
demonstrans: meritū officij sui noluit antefere-
re. Nam simili modo etiam iohannes aplū
ppter humilitatem in eplā suā nomen suū ea-
dem racōne non pult. Danc ergo eplā
ferunt apostolus ad hebreos et scriptā hebra-
ica ligua misisse: cuius sensū et ordinē retinēs
lucas euāgelista post excessum apli pauli
greco fmo compoluit. *Explicit argumēti.*

et morat' in edibz regis.
 ne gradiuntur: et quantum
 ter. Leo fortissimus bestia:
 pauebit occursum. Vallus
 suos et aries: nec est rex
 ui stult? apparuerit. post-
 blime. Si eni intellexissz:
 et manu. Qui autez forti-
 a ad eliciendum lac. exp-
 elxinter emugit. elicit san-
 at iras pducit discordias.
 uelis regis. **V**isio **XXXI**
 eu m' sua. Quid dilce mie-
 ri mei: quid dilecte voto-
 dede- ris mlieribz s'bstati-
 a tuas ad delendos reges.
 lamuel. noli regibz dare
 m secretu est ubi regnat
 te bibat et obliuiscantur
 tent causas filioz paupe-
 merentibz: et vinu hys q
 Bibant et obliuiscant'
 doloris sui no recordent'
 os tuu muto: et causis o-
 ptranscunt. Aperi os tuu:
 stum e: et vindica inope-
 ph. Muliere fortem quis-
 et de vltimis fmibz pciu
 nfidit in ea cor viri sui: et
 gebit. Dimel. Reddet ei
 u: omnibz diebz vite sue.

purpura vestimentum e
 in portis vir eius: quado
 ribz terre. Samech. Si
 didit: et cingulu tradidi
 fortitudo et decor in dum-
 bit in die nouissimo. Phe-
 pientie: et lex clemetie in
 Considerauit semitas dom-
 ociosa non comedit. Cor-
 filij eius. et beatissimaz po-
 et laudauit ea. Res. Mi-
 uerunt diuitias: tu sup g-
 Syn. fallax gratia et va-
 mulier timens dnm ipa-
 Date ei de fructu manu
 portis opa ei? **I**ncip. pl-
 Emini me
 quenniū.
 ellem et ec-
 ble si ille le-
 temptum
 carem et omne qd in mu-
 ret esse pro nichilo. rog-
 morem omentarioli. obs-
 re: vt absq me posset in-
 Itaqz qm inprocinctu n-
 morte s'stracta est. et vbi
 paula. et eustochiu tale v-
 tanto vulnere tuc pcul-
 in bethleem positus. aug-
 ciuitate. et illius memorie
 d'bra. Hoc breuiter amo-